

Олексій ЯСЬ

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА.
ВОЄННА СУЧАСНІСТЬ У КООРДИНАТАХ
ІСТОРИЧНОЇ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ**

Методичні матеріали
для семінару-практикуму у вищій школі

Національна академія наук України
Інститут історії України

Олексій ЯСЬ

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА
ВІЙНА. ВОЄННА СУЧАСНІСТЬ
У КООРДИНАТАХ ІСТОРИЧНОЇ
ТЕМПОРАЛЬНОСТІ**

Методичні матеріали
для семінару-практикуму
у вищій школі

За редакцією Валерія СМОЛІЯ

Київ – 2023

Підготовлено у межах бюджетної програми
«Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень»
(КПКВК 6541230)

Ясь О.

Російсько-українська війна. Военна сучасність у координатах історичної темпоральності. Методичні матеріали для семінару-практикуму у вищій школі / За ред. В. Смоля. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2023. 46 с.

Обстоюється думка, що війна посідала особливе місце в історієписанні від античних часів до сучасності, позаяк відображала масштабні трансформації воюючих суспільств. Висвітлюються стратегії та концепції репрезентації війни у класичній і некласичній історіографії. Розглядаються історіографічні конструкти «столітніх воєн» — Першої та Другої, традиційні і нетрадиційні локалізації світових воєн й ін. Відзначається, що концепти обох «вітчизняних воєн» Російської імперії та Радянського Союзу продукували подібні сенси, пов'язані з апологією імперської сили, слави та перемоги. Простежуються провідні смисли сучасної російсько-української війни, як-от: неоімперіалізм, антиглобалізм, реваншизм, асиметричність, колоніалізм, феномен «запізнілої» чи «відкладеної» війни, перехід Росії до моделі «довготривалої війни» на виснаження й ін. Аналізуються впливи сьогочасної війни на історичну концептуалізацію.

Матеріали є взаємодоповнюючими й узагальнюючими текстами до лекції «На зламах історичного часу, або Темпоральні образи сучасної російсько-української війни». Матеріали складаються із трьох послідовних текстових блоків. Кожен блок містить основний текст, структуровані таблиці, контрольні питання та вибрану бібліографію. Матеріали можуть використовуватися як вибірково, так і цілісно для систематичного опрацювання відповідних проблем на практичних і семінарських заняттях.

Для науковців, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами інтелектуальної та воєнної історії.

УДК 355(470+477) «2014/2023»

- © Інститут історії України Національної академії наук України, 2023
- © Олексій Ясь, методичні матеріали, текст, 2023
- © Валерій Смолій, наукове редагування, 2023

ЗМІСТ

Блок I. ВІЙНИ У КУЛЬТУРНИХ ПРОСТОРАХ ІСТОРІЄПИСАННЯ	5
<i>Таб. 1. Загальна типологія воєн за історичними епохами</i>	<i>6</i>
<i>Таб. 2. Репрезентація війни у класичній історіографії</i>	<i>8</i>
<i>Таб. 3. Історіографічні конструкти «столітніх воєн» — Першої та Другої . 9</i>	<i>9</i>
<i>Таб. 4. Представлення війни у некласичній історіографії</i>	<i>11</i>
<i>Таб. 5. Світові війни — традиційні і нетрадиційні локалізації</i>	<i>12</i>
<i>Таб. 6. 120-річний цикл війни-миру західної цивілізації за А. Тойнбі</i>	<i>14</i>
Контрольні питання до блоку I	15
Література та е-тексти до блоку I	15
Блок II. СЬОГОЧАСНА ВІЙНА:	
ПОРІВНЯННЯ, МАРКУВАННЯ, СМИСЛИ	17
<i>Таб. 7. Дві «вітчизняні війни» імперської Росії та Радянського Союзу . . .</i>	<i>18</i>
<i>Таб. 8. Провідні смисли сучасної російсько-української війни</i>	<i>21</i>
<i>Таб. 9. Війна Росії проти України у світлі рецепції уявлень і порівнянь</i> <i>із Першою та Другою світовими війнами</i>	<i>25</i>
Контрольні питання до блоку II	28
Література та е-тексти до блоку II	28
Блок III. ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	
ЯК ЧИННИК КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОСТІ	34
<i>Таб. 10. Стара / Перша та Нова / Друга холодні війни</i>	<i>35</i>
<i>Таб. 11. Варіативні локалізації можливих транзитних періодів</i> <i>від пострадянської до сучасної доби</i>	<i>37</i>
<i>Таб. 12. Горизонтальна та вертикальна глобалізація</i>	<i>39</i>
Контрольні питання до блоку III	41
Література та е-тексти до блоку III	41

Блок 1. ВІЙНИ У КУЛЬТУРНИХ ПРОСТОРАХ ІСТОРІЄПИСАННЯ

Кожна історична доба вирізнялася певними типами воєн і додавала нові контексти, ракурси, чинники й передумови для їх представлення в історіографії. Традиційно найдавнішими вважаються *територіальні війни*. Інколи навіть обстоюють тезу, що такі війни у тому чи іншому вигляді спалахували ще у добу, коли існували протоміста й протодержави. Так чи інакше, територіальний характер мали практично всі війни Давнього світу. Адже тодішні війни зазвичай були зорієнтовані на захоплення і підпорядкування земель свого супротивника.

За античної доби у давньому Римі розгорнулися *громадянські війни* за перерозподіл політичної влади, зокрема за перехід від Республіки до Імперії. Середньовіччя переважно представлено *війнами-завоюваннями* феодалських володінь, у процесі яких постала ціла низка європейських держав.

Ренесанс приніс кардинальні технологічні, матеріальні й інтелектуальні зрушення у розумінні та репрезентації війни. Часто-густо їх пов'язують із використанням у бойових діях пороху, вогнепальної зброї, більш складних маневрів й організації війська. Відтоді війну намагалися представити як процес, який можна організувати і навіть викласти у вигляді своєрідних формул наукових трактатів. Такі праці узагальнювали та систематизували практичний військовий досвід.

Однак найважливішими були ментальні зміни, соціальні, політичні та культурні трансформації. Саме вони істотно розширили й урізноманітнили причини та рушійні сили воєн. Реформація і Контрреформація започаткували *релігійні війни*, або *війни за віру*. Епоха великих географічних відкриттів — *торгівельні війни* за сфери домінування й заморські володіння, згодом ринки збуту та сировинні ресурси. Доба раннього Модерну — *коаліційні війни*, зумовлені змаганнями за континентальну рівновагу чи її порушення між великими європейськими державами, а також *революційні війни*.

Новий час розпочався під гуркіт *революційної війни* у Франції. Вона перетворилася на серію наполеонівських / європейських війн кінця XVIII — початку XIX ст. У типологічному сенсі ці війни спершу мали революційний, згодом коаліційний характер.

«Довге» XIX ст. (так означають добу від кінця XVIII ст. до 1914 р.) стало часом *колоніальних війн*. XX ст. увійшло в історію як доба *світових, національних, антиколоніальних* і низки інших воєн. Утім, майже всі типології для репрезентації війни є релятивними та переважно прикладними. Будь-яка війна є дуже складним і багатовимірним явищем, яке може розглядатися з різних масштабів, ракурсів і контекстів. Наприклад, війна Голландії з Іспанією, або

Нідерландська війна за Незалежність 1568–1648 рр. одночасно була революційною та релігійною війною.

Зрештою війни великих держав XVII–XVIII ст. істотно трансформували уявлення про просторові межі та прискорили метаморфози історичного часу. Війни, особливі великі і тривалі генерували потужні духовні, культурні, інтелектуальні та світоглядні метаморфози, а часто-густо ініціювали кардинальні перетворення суспільств, націй, держав. Навіть більше, війни доволі часто виступали як неодмінні складові історичної концептуалізації.

Передусім, із війнами пов'язували перехід до нових історичних періодів і навіть епох, а у Новий час — тієї чи іншої конфігурації світового устрою. Причому, до кінця XVIII ст панувала доба т.зв. континентальної чи багатомфакторної рівноваги великих держав, як-от Англії, Іспанії, Франції, Росії, Австрії, Пруссії та Туреччини. Порушення балансу між згаданими країнами спричиняло війни, зокрема за Іспанський 1701–1714 рр. і Австрійський спадок 1740–1748 рр., Семирічну війну 1756–1763 рр., російсько-турецькі війни XVIII ст. та ін.

Від завершення наполеонівських війн і Віденського конгресу 1815 р. та до початку Першої світової війни склався європейський і світовий устрій, який пов'язують із «довгим XIX ст.», відомий як проект Модерну. Міжвоєнна доба 1918–1939 рр. здебільшого асоціюється із Версальсько-Вашингтонською світовою системою. Від 1945 р. і до розпаду СРСР на зламі 1980–1990-х рр. панувала біполярна структуризація світу. Сучасний світоустрій описують і потрактовують як усесвітній глобалізм, хоч доволі часто його також означають як добу домінування ліберальних демократій.

Отож війни в усі епохи й періоди відігравали важливу роль не тільки для формування уявлень про історичний час, а й для його концептуалізації та презентації світу минувшини.

Таб. 1. Загальна типологія воєн за історичними епохами

<i>Історична доба / період</i>	<i>Типові війни</i>
Давній світ Античність	Територіальні війни Громадянські війни
Середньовіччя	Війни-завоювання
Реформація і Контрреформація	Релігійні війни
Епоха великих географічних відкриттів	Торгівельні війни
Ранній модерн Новий час	Революційні війни Коаліційні війни

«Довге» XIX ст. (до 1914 р.)	Революційні війни Коаліційні війни Громадянські війни Колоніальні війни Національні війни
XX ст.	Світові війни Національні війни Громадянські війни Антиколоніальні війни

У західній традиції історієписання найперші «Історії» — Геродота і Фукидіда — були розповідями про великі війни, які перевернули античний світ. «Історія» Геродота — це оповідь про греко-перські війни 500–449 рр. до н.е. (з перервами). Виклад Фукидіда — про війну Афін зі Спартою, відому як Пелопоннеська війна 431–404 рр. до н.е. Саме тоді склалися *первісні традиції представлення війни — оповідальна і децю зверхня (Геродота) та прагматична й утилітарна (Фукидіда)*.

Обидва автори сформували античну парадигму репрезентації війни як критичної частини циклу історичного буття. Відтоді війну розглядали як *переломний / критичний / особливий / сакральний / первинний і навіть міфологічний історичний час, яким завершувалася чи розпочиналася Нова доба*.

Класична історіографія у вигляді просвітницького раціоналізму, романтизму та позитивізму запропонувала різні способи представлення війни.

Просвітницьке історієписання спиралося на лінійно-висхідну концепцію історичного часу, зорієнтованого на прийдешність. Майбутність уявлялася як доба тріумфу людського Розуму, втіленого у побудові досконалого суспільства під владою просвічених монархів. У цій часовій конструкції минушина сприймалася як добірка повчальних — позитивних і негативних — прикладів для людського Ratio. *Війна репрезентувалася як конфлікт просвітницького Розуму із залишками нерозумності, протистояння між просвітницькими державами і варварськими країнами*.

Натомість *романтичне історієписання* запропонувало ірраціональну концепцію історичного часу, звернену не до гаданої прийдешності, а назад — до минушини. Для романтиків час був якоюсь неподільною духовною матерією, яку неможливо виміряти — можна лише вжитися в неї, відчутти й уявити. Ідеальним історичним часом європейські романтики вважали пізнє середньовіччя або ранній Модерн. Відтак у *романтичному представленні війна сприймалася як історична драма, яка виводила на авансцену історії колективного / масового героя — народ / націю*.

Отже, *війна у романтичному історієписанні розглядалася з позицій культу героїзму народу й пантеону слави його провідників*. Відтоді *апологія слави та героїзму в тій чи іншій подобі побутує майже в усіх репрезентаціях війни, але звичайно у модифікованому вигляді*.

Таб. 2. Репрезентація війни у класичній історіографії

Історіографічна парадигма	Представлення	Стратегії вивчення
Просвітницько-раціоналістична історіографія	Війна як конфлікт просвітницького Розуму із залишками нерозумності, протистояння між просвітницькими державами і варварськими країнами; добірка повчальних — прикладів для людського Ratio із моралізаторськими оцінками	Дуалістичне протиставлення архаїка / просвітництво, минувшина / сучасність
Романтична історіографія	Війна як апологія слави та героїзму масового / колективного героя — народу / нації та його провідників, інших визначних діячів і навіть звичайних, пересічних осіб	Емпатія / співпереживання, інтуїтивне осягнення часу, драматичне конструювання й виклад з акцентуацією слави та героїзму, хоч із вкрапленнями трагізму; протиставлення славетної, героїчної минувшини похмурій, сірій сучасності
Позитивістська історіографія	Війна як історична ціна, котру сплачує суспільство за невпинний Поступ, війна як відповідна умова суспільного розвитку, уподібненого до змагання природних сил	Ідея тріумфу поступу, теорія «факторів» як первісна версія факторного аналізу, співвідношення кількісних і якісних чинників, які спричиняли війну та зумовлювали її перебіг

Позитивістське історієписання, немовби наслідуючи просвітницьких раціоналістів, висунуло прогресистську концепцію історичного часу. Вона була скерована на творення кращої, поступової майбутності. Тож ідею вічного Бога заступила ідея невпинного Поступу. У істориків вона побутувала як еволюційна поступовість, приміром у вигляді відомої метафоричної тези про еволюційне «Колесо історії».

У межах позитивістського історієписання війна досить часто розглядалася як невідмінна ціна, яку суспільству доводилося сплачувати за «вічний» Поступ. Саме як кривава данина суспільства переможному поступу й тріумфу індустріальної Півночі над рабовласницьким Півднем репрезентувалася Громадянська війна у Сполучених Штатах 1861–1865 рр.

Навіть більше, протягом XIX ст. утвердилася ідея про те, що держави здобуваються й утверджуються пролиттю кров'ю. Ця теза і до сьогодні у тому чи іншому модифікованому вигляді циркулює на сторінках підручників і посібників з історії.

Скажімо, Столітня війна 1337–1453 рр. (з перервами) відома практично кожній людині. Переважна більшість наших сучасників сприймають Столітню війну майже як незаперечний історичний факт. Однак не лише англійці та французи XIV–XV ст., а й їхні нащадки XVI, XVII і XVIII вв. ніколи навіть не чули про Столітню війну. Це — конструкт романтичної, згодом позитивістської історіографії XIX ст. Його створили історики для того, щоб написати історичні «біографії» французької й англійської націй.

Тобто для єдиної репрезентації війн п'яти поколінь королів двох ворогуючих династій — англійських Плантагенетів і французьких Валуа, які тривали протягом 116 років, було сконструйовано термін Столітня війна. Якщо висловлюватися сучасною науковою мовою, то цей термін ілюстрував, як домодерні ідентичності ставали націями.

Концепт «Столітня війна» був таким привабливим, що англійський історик Дж. Сілі, відомий своїми класичними працями з історії британського імперіалізму, 1883 р. запропонував новий термін — Друга столітня війна. Цей термін і досі побутує для позначення більш як двадцяти воєн Англії з Францією (за участі інших країн) протягом 1689 / 1714–1815 рр. Здавалося б, історична постать Наполеона і розмах європейських війн того часу забезпечать цьому конструкту незаперечний успіх.

Та цього не сталося. Адже інерційні повтори не є продуктивними. І справа не лише у шлейфі калькування попереднього концепту. Конструкт Друга столітня війна не передавав знакової метаморфози того часу. Він не відображав тектонічних зсувів подвійної революції на межі XVIII–XIX ст. — промислової і політичної, переходу від Ранняго модерну до Нового часу.

Натомість перший концепт став знаковим для репрезентації процесу творення західноєвропейських націй. Тож війна англійського Леопарда й французької Лілії (символи ворожих королівських домів) перетворилася на масовий образ європейської культури XX ст. Відтак Західна Європа пізнього середньовіччя сьогодні неодмінно асоціюється зі Столітньою війною 1337–1453 рр. Цій війні присвячено чимало кінострічок, літературних і мистецьких творів тощо.

Таб. 3. Історіографічні конструкти «столітніх воєн» — Першої та Другої

<i>Концепт</i>	<i>Військово-політична локалізація</i>	<i>Смисли</i>
Столітня війна	Війни п'яти поколінь англійських і французьких королів упродовж 1337–1453 рр.	Демонстрація того як домодерні європейські спільноти — французька й англійська перетворилися на нації
Друга столітня війна	Війни Англії з Францією (за участі інших країн) протягом 1689/1714–1815 рр.	Репрезентація процесу імперської експансії — розширення Британської імперії

Перша світова війна кардинально похитнула ідею «вічного» Поступу та європоцентричної палітри світу. Велика війна була одним із чинників, який пришвидшив масштабну кризу класичного історієписання. Світова війна відкинула на маргінесі лінійні, еволюційні і стадіальні концепції, котрі домінували у класичній історіографії XIX ст. Натомість після 1918 р. поступово проступають паростки неklasичної історіографії. Відтак протягом XX ст. війни висвітлюють і потрактовують у рiчшш циклических / полiсинхронiчних конструкцiй, концепцiй масової людини і суспiльства, тоталiтаризму, антропоцентричних і багатьох інших стратегiй, концептуалiзацiй, теорiй тощо.

Примiром, у мiжвоєнний час виняткового поширення набула морфологiя всесвiтньої iсторiї О. Шпенглера. Його «Присмерк Європи» став iнтелектуальним символом мiжвоєнної кризи захiдного свiту. О. Шпенглер розглядав всесвiтню iсторiю як калейдоскоп iз восьми замкнених органiзмiв-культур, якi мали свої цикли життя, хоча потенцiйно визнавав можливiсть конституювання дев'ятої культури.

З «Присмерком Європи» О. Шпенглера пов'язують традицiю протиставлення культури та цивiлiзацiї, хоча її предтечi побутували й ранiше. У межах такої опозицiї війна репрезентувалася як хвороба зростання цивiлiзацiї чи неодминний симптом її занепаду. Скажiмо, Першу свiтovu вiйну О. Шпенглер маркував як неминучий зовнiшний вияв кризи захiдної культури, зумовленої станом буття «iсторичного органiзму».

Вплив Другої свiтОВОї вiйни на захiдне пiслявоєнне iсторiєписання був ще бiльш колосальним, аниж ПершОї свiтОВОї вiйни. Культурнi й iнтелектуальнi настрої пiсля короткочасної ейфорiї переможного 1945 р. хитнулися у бiк суцiльного трагiзму почувань. Адже виняткова роль призначалася людськiй свiдомостi та її пов'язаностi зi свiтом буття, яку вiдтепер означували в душі нiмецького фiлософа М. Гайдеггера як єдину цiлiснiсть — людина-свiт. Отож провiдне мiсце на авансенi минувшини вiдводилося людинi з її персональним i разом наскрiзь iррацiональним проектом буття, якi формували антропологiчний вектор конструювання iсторичного часу.

Вислiдом таких культурних, духовних i свiтоглядних орієнтирiв стала криза захiдної людини, передусiм багатоманiтнi стратегiї осягнення її iсторичного буття у просторi та часi. Український iсторик Лев-Ростислав Бiлас характеризував тогочаснi свiтогляднi i культурнi зрушення як кризу «образу iсторiї» модерної людини.

Вiдтодi *вiйна репрезентувалася у неklasичнiй iсторiографiї як травматичний або екстремальний досвiд екзистенцiї iсторичної людини. Навiть бiльше, вiйну дедалi частiше представляють як соцiокультурну катастрофу, яка продукує потужний ефект свiтоглядної, культурної, духовної кризи й масової травми для всього соцiуму. Не випадково свiтовi вiйни метафорично маркують як Першу та Другу свiтовi катастрофи. Репрезентацiя вiйни стає наскрiзь антропоцентричною.*

Таб. 4. Представлення війни у неklasичній історіографії

Концептуалізації	Репрезентації	Стратегії вивчення
Циклічна / полісинхронічна концептуалізація культур і цивілізацій	Війна як криза та «хвороба» цивілізації; війна як найгостріший конфлікт між культурою та цивілізацією	Війна у світлі опозиції Виклик / Відповідь; кумулятивний ефект війни; пошуки ритмів, циклів або періодів війни / миру
Тоталітарні концептуалізації	Світові війни як критичні, переломні фази / стадії перетворення масової людини та середовищ її колективного буття	Роль війни у критичних трансформаціях масового суспільства, масової людини, масових ідеологій у тоталітарні режими-держави
Антропологічні концептуалізації	Війна як соціокультурна катастрофа суспільства; війна як руйнація людини-світу; війна як екстремальний і травматичний досвід людської екзистенції	Представлення війни «знизу» як трагедії і водночас драми персональних, групових, колективних життєвих історій, масової травми та міжпоколінневих вражень, які десятиліттями транслюють травматичну спадщину

У світлі неklasичної історіографії по-різному конструюються тривалість і межі Першої та Другої світових воєн. Адже *неklasична історіографія здебільшого відкинула чи суттєво модифікувала лінійне, еволюційне, поступове, європоцентричне чи окцидентальне спрямування історичного часу*. Натомість неklasичне історичне письмо експериментує з циклічними, полісинхронічними, ритмічними, хвильовими і навіть рваними, асинхронічними конструкціями й маркерами часу. Причому вони по-різному пов'язуються з відповідними просторами минувшини.

Згадані тенденції простежуються у студіях з історії Першої світової війни (1914–1918 рр.). Зокрема, *Велика війна розглядається у ширших і триваліших контекстах як серія війн імперій 1911–1923 рр.* За такого часового масштабу до Великої війни вводяться період попередньої мобілізації імперій, революційні війни і конфлікти, котрі тривали після міжнародного замирення 1918 р. й ін.

Таке соціокультурне і державно-політичне маркування фактично у тому чи іншому вигляді істотно розсуває традиційну хронологію Першої світової війни. Навіть більше, обстоюється думка, що *війни 1911–1923 рр. стали вирішальним вододілом у процесі руйнування імперських держав, який розтягнувся у часі до Другої світової війни*.

Побутують й інші «прононгації» традиційних меж Першої світової війни. Наприклад, у світлі військово-політичних і соціокультурних трансформацій Східної Європи. Зі східноєвропейської перспективи хронологічна локалізація Першої світової війни продовжується практично до кінця 1920 р., зокрема

включає громадянську війну в Росії 1917–1920 рр. і російсько-польську чи радянсько-польську війну 1920 р.

Інакше конструюється тривалість Другої світової війни та пов'язані просторові параметри. Приміром, ряд європейських істориків обстоює думку про те, що її початок доречно пов'язати з Громадянською війною в Іспанії 1936–1939 рр. Натомість учені з азійських країн ще далі «відсовують» нижню чи початкову межу Другої світової війни — до японської інтервенції в Маньчжурію (1931–1932 рр.). Певна річ, циркулюють й інші візії.

Таб. 5. Світові війни — традиційні і нетрадиційні локалізації

Світові війни	Традиційна локалізація	Нетрадиційна локалізація	Нетрадиційні концептуалізації
Перша світова війна	1914–1918 рр.	1911–1920/1923 рр.	Перша світова війна як складова частина серії війн імперій 1911–1923 рр., які спричинили їх найбільшу кризу
Друга світова війна	1939–1945 рр.	1936–1945 рр. і/або 1931–1945 рр.	В європейській історіографії включення Громадянської війни в Іспанії 1936–1939 рр. як війни-предтечі Другої світової війни В азійській історіографії включення японської інтервенції в Маньчжурію 1931–1932 рр. як масштабної кризи Версальсько-Вашингтонського світоустрою — однієї із основних причин Другої світової війни

Великий вплив на світову історіографію 1950–1960-х рр. справила теорія цивілізацій британського історика А. Тойнбі. На відміну від О. Шпенглера з його замкненими культурами-організмами, він наголошував на генетичному зв'язку цивілізацій різних поколінь. Спершу А. Тойнбі нараховував 21 цивілізацію, згодом скоротив цей перелік до 13 цивілізацій. За його теорією, їх взаємодія на авансцені історії розкриває самотність і творчий потенціал кожної цивілізації. Загибель цивілізації А. Тойнбі пов'язував із моральним виродженням або неспроможністю генерувати адекватні Відповіді на кинуті Виклики.

Проте у репрезентації й оцінці історичної ролі воєн британський історик зазвичай не був послідовним, оскільки часто-густо розглядав їх у світлі цивілізаційного призначення, як-от створення універсальної держави чи світової релігії. Наприклад, Другу пунічну війну 218–201 рр. до н.е., відому також як війна римлян проти Ганнібала, А. Тойнбі тлумачив у контексті перетворення Риму на «еллінську універсальну державу».

Європейські, чи наполеонівські, війни 1792/99–1815 рр. фундатор теорії цивілізацій розглядав як передчасну спробу творення «західної універсальної

держави у формі Французької імперії». Водночас він наголошував, що саме «кумулятивний ефект» двох світових воєн привів до скорочення «кількості великих держав» протягом одного людського життя.

Навіть більше, А. Тойнбі намагався окреслити цикл війни і миру для західної християнської цивілізації, зокрема обстоював тезу про низку фаз цього циклу — прелюдія, велика війна, перепочинок, епілог (додаткові війни) і загальний мир. Водночас він порівнював їх з економічними циклами, фазами зростання й занепаду, хоча такі пропозиції сприймалися доволі скептично.

Тривалість циклу війни і миру історик визначав приблизно у 120 років і пов'язував із метаморфозами історичної пам'яті. Йдеться про певний сегмент історичного часу (з приблизного розрахунку 30 років на одне покоління), в який жах і травматичний досвід попередніх великих воєн витісняються на маргінеси світовідчужань тодішніх генерацій.

Утім, А. Тойнбі волею-неволею визнавав очевидну релятивність 120-річного циклу. Приміром, якщо проміжок між 1792 р. (початком наполеонівських воєн) і 1914 р. (початком Першої світової війни) відповідав означеному циклу, то 25-річну перерву між початком Першої та початком Другої світових воєн історик трактував як порушення циклу війни і миру для західної християнської цивілізації.

Цей «збій» циклу він пояснював відхиленнями у процесі передачі соціального та культурного досвіду від одного покоління до іншого. Врешті історик маркував Другу світову війну як фазу додаткових воєн, пов'язаних із Першою світовою війною. Звісно, таке потракування Другої світової війни у концептуалізації А. Тойнбі вважають суперечливим.

Якщо ще далі екстраполювати завершення Четвертого постійного циклу війни і миру (1914 +120), котрий був незавершений у праці А. Тойнбі з очевидних на то причин, то отримаємо орієнтовну верхню межу початку новітнього — П'ятого циклу — кінець 2020-х — початок 2030-х рр. *Навіть більше, у згаданому випадку екстраполяції концептуалізації А. Тойнбі до сучасності російсько-українська війна 2014–2023 рр. постає як фаза прелюдії до майбутньої світової війни.*

Певна річ, такі прогностичні перспективи нової світової війни чи катастрофи за концептуалізацією А. Тойнбі доречно сприймати з очевидним скептицизмом. Тим паче, що циклічні чи полісинхронічні концептуалізації мають чимало методологічних хиб, прогалин, суперечностей. Зокрема, вони істотно спрощують багатоманітність і варіативність подієвої історії і нині вважаються застарілими. Проте неklasичні концептуалізації та стратегії усе ж таки мають свою евристичну і пояснювальну цінність, яку не варто повністю ігнорувати.

Таб. 6. 120-річний цикл війни-миру західної цивілізації за А. Тойнбі
(Toynbee A.J. A study of history. London, New York, Toronto: Oxford University Press, 1954. Vol. 9. P. 255)

Фаза	Увертюра 1494–1568	Перший постійний цикл 1568–1672	Другий постійний цикл 1672–1792	Третій постійний цикл 1792–1914	Четвертий постійний цикл (1914–)
Прелюдія (попередні війни)	1667–1668	...	1911–1912
Велика війна	1494–1525	1568–1609	1672–1713	1792–1815	1914–1918
Перепочинок	1525–1536	1609–1618	1713–1733	1815–1848	1918–1939
Епілог (додаткові війни)	1536–1559	1618–1648	1733–1763	1848–1871	1939–1945
Загальний мир	1559–1568	1648–1672	1763–1792	1871–1914	...

Теорія А. Тойнбі ініціювала низку різноманітних спроб означити чи навіть «виміряти» циклічність або ритмічність воєн для кожної уявної цивілізації протягом її історичного буття. Ці студії переважно відомі як концептуальні пропозиції щодо окреслення багатоактних конструкцій циклів, хвиль або ритмів війни, гегемонії, миру, напруги чи прелюдії війни як серії попередніх конфліктів-предтеч. Вони маркують можливі контури нового тотального військово-політичного протистояння.

Наприклад, у цьому річціці, проте на іншому соціокультурному підсонні у середині 1990-х рр. постала відома концепція «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона. Вона здобула велику популярність після трагедії 11 вересня 2001 р., відомої як 9/11.

С. Гантінгтон анонсував цивілізаційний конфлікт між західним і ісламським світами на культурній або релігійній основі. Він, як і А. Тойнбі, відносив Україну до православної цивілізації. Причому С. Гантінгтон стверджував, що ризики російсько-української війни є мінімальними у світлі поліцивілізаційного підходу. Та доречно наголосити, що основа демаркації не обов'язково мусить бути релігійною, хоч якраз вона і домінує у концептуалізації С. Гантінгтона.

Натомість його опонент — американський політолог Дж. Міршаймер ще 1993 р. вважав ризики війни Росії з Україною цілком реальними і закликав Київ зберегти ядерну зброю. Дж. Міршаймер гадав, що лише ядерне озброєння таких європейських країн, як Німеччина й Україна, може гарантувати міжнародну безпеку.

Так чи інакше, проте теза С. Гантінгтона про конституювання нових цивілізаційних символів і соціокультурних ліній демаркації виглядає слушною у світлі повномасштабної фази нинішньої війни України з Росією.

Контрольні питання до блоку I

- 1) Чому в історієписанні велику війну зазвичай розглядали як особливий історичний час і водночас як початок Нової доби?
- 2) Чому не прижився історіографічний конструкт «Друга столітня війна»?
- 3) Які основні стратегії представлення війни побутували у класичній історіографії?
- 4) Як змінилася репрезентація та потрактування війни у некласичній історіографії?
- 5) Чому у некласичній історіографії можуть по-різному конструюватися хронологічні межі обох світових воєн?
- 6) Чому Першу та Другу світові війни метафорично називають світовими катастрофами?
- 7) Які головні прогалини та недоліки циклічної / полісинхронічної концептуалізації історії?

Література та е-тексти до блоку I

Білас Л. Криза нашого образу історії // *Ісаєвич Я. Лев Білас і його історіографічні праці* / Білас Л. Криза нашого образу історії. Львів: НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. С. 26–56.

Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку. 1914–1991 / З англ. пер. О. Мокровольський. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 544 с.

Грушевський М. Після Балканської війни // *Грушевський М. Твори: У 50 т.* / Гол. ред. П. Сохань. Львів: Світ, 2005. Т. 2. С. 453–463.

З великої європейської війни. З ілюстраціями і урядовим списком убитих і ранених жовнів-Русинів. Нью-Йорк: Наклад видавничої спілки, 1915. 108, [20] с.

Клаузевіц К. фон. Природа війни. Харків: Віват, 2018. 415 с.

Томашівський С. Війна і Україна // *Вістник СВУ*. 1915. Ч. 29/30. С. 2–3.

Arnold T.F. Renaissance at war. London: Cassell & Co, 2001. 224 p

Dudziak M.L. War time: an idea, its history, its consequences. New York: Oxford University Press, 2012. 221 p.

Gerwarth R., Manela E. Introduction // *Empires at War 1911–1923* / Eds. R. Gerwarth and E. Manela. Oxford: Oxford University Press, 2014. P. 1–16.

Green D. The Hundred Years War: a people's history. New Haven: Yale University Press, 2014. XX, 339 p.

Huntington S. The clash of civilizations and the remaking of world order. New York: Simon & Schuster, 1996. 367 p.

Mearsheimer J. The Case for a Nuclear Deterrent // *Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72, no. 3. P. 50–66.

Neiberg M.S., Jordan D. The History of World War I. The Eastern Front 1914–1920. From Tannenberg to the Russo-polish war / Foreword by G. Sheffield. London: Amber Books Ltd, 2008. 224 p.

Sealey J.R. The expansion of England: two courses of lectures. London: Macmillan and Co., 1883. VIII, 309 p.

Spengler O. The decline of the West: form and actuality / C.F. Atkinson, transl. New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1926. XVIII, 443 p.; XI, 507, XXXII p.

The Oxford history of modern war / Ed. Ch. Townshend. Oxford; New York: Oxford University Press, 2000. XIII, 407 p.

Terkel S. «The Good War». An Oral History of World War Two. New York: Ballantine books, 1985. [XIV], 591 p.

Toynbee A.J. A study of history (12 vols.). London; New York, Toronto: Oxford University Press, 1954. Vol. 9. VIII, 759 p.

Tritle L.A. «Laughing for joy»: war and peace among the Greeks // *War and peace in the ancient world* / Ed. K.A. Raaflaub. Malden: Blackwell Publishing Ltd, 2007. P. 172–190.

Tucker S.C. The Great War 1914–1918. London: UCL Press, 1998. 272 p.

World War I. The Definitive Visual History. From Sarajevo to Versailles / Ed. R. Overy. London; New York; Melbourne; Munich; Delhi: DK Publishing, 2014. 360 p.

Макміллан М. Як не закінчуються війни. Україна, Росія та уроки Першої світової / Пер. В. Романчук. *Главком*. (18 червня 2023). URL: <https://glavcom.ua/publications/jak-ne-zakinchujutsja-vijni-ukrajina-rosija-ta-uroki-pershoji-svitovoji--934394.html>

Mankoff J. Russia's War in Ukraine: Identity, History, and Conflict. *Center for Strategic & International Studies*. (22 April 2022). URL: <https://www.csis.org/analysis/russias-war-ukraine-identity-history-and-conflict>

Блок II. СЬОГОЧАСНА ВІЙНА: ПОРІВНЯННЯ, МАРКУВАННЯ, СМИСЛИ

Війни в історії людства генерували найрізноманітніші, потужні та довготривалі суспільні трансформації. Від античних часів *війна дедалі частіше розглядалася та сприймалася як потенційний і реальний символічний капітал*. Цю роль війна здобула як у сприйнятті громадянства, так і у світлі політичних практик і змагань за владний олімп.

За часів давнього Риму війна стала визначальним тереном політичного, громадського і навіть культурного життя. Навіть більше, війна перетворилася на універсальний політичний капітал, який формував нарізну основу давньоримської суспільної культури. Адже *необхідний ореол для виборів на державні посади, які підтверджували належність до правлячої верстви, можна було здобути лише на війні*.

Історія давнього Риму як республіки репрезентувалася у світлі триумфів на політичній авансцені великих полководців, таких як Гай Марій, Луцій Сулла, Гней Помпей і славнозвісний Цезар. На цьому войовничому політичному підмурку постала Римська імперія та її славнозвісний Рах Romana. Цей римський мир де-факто був наслідком цілої епохи тривалих воєн. Адже Римська імперія уклала мир тільки на своїх умовах і тільки з позиції перемоги та сили.

Римські триумфи назавжди стали символом-зразком репрезентації переможної війни в імперській культурі. Недаремно в давньоримській культурі подавався образ імператора як тріумфуючого військового вождя, коли йшлося про взаємини з іншими народами. *Від часів давнього Риму військова ритуалізація політичної культури перетворилася на неодмінну складову всіх імперських проєктів як середньовіччя, так і модерного часу*. Цей аспект є дуже важливим для розуміння природи неоімперського проєкту сучасної Росії як спадкоємиці імперії Романових і Радянського Союзу.

Конструкт «великої вітчизняної війни» 1941–1945 рр. мав очевидне імперське походження. У певному сенсі це була модифікована / перемальована радянська «калька» зі старої імперської спадщини, котра використовувала славнозвісну ідею «вітчизняної війни» 1812 р.

Варто підкреслити, що останній термін майже не вживається в іноземній історіографії, хіба що у текстах учених, які належали до відомих країн-сателітів СРСР. Натомість у студіях іноземних істориків зазвичай побутують означення російсько-французька війна, російська кампанія чи похід Наполеона 1812 р.

Концепти обох «вітчизняних війн» генерують схожі і близькі смисли: війна 1812 р. — апологія імперської сили і слави, котрі «врятували» Європу від «тирана»; 1941–1945 рр. — культ перемоги та радянської імперської сили, які «врятували» світ від фашистсько-нацистської пошесті.

Та, крім месіанського «призначення» росіян на роль «рятівників» в обох війнах, ці конструкти відігравали першорядну роль у радянській ідеології та історієписанні. У певному розумінні ідея месіанського призначення Росії була перелицьована й використана для ідеологічного цементування радянського тоталітарного проєкту, особливо після 1945 р.

Спершу мобілізаційний і патріотичний потенціал ідеї «вітчизняної війни» як всенародної боротьби супроти страшної іноземної навали був гнучко й винахідливо використаний радянським режимом протягом 1941–1945 рр. Заради реалізації цієї ідеї були зроблені очевидні послаблення й поступки навіть у релігійній сфері. Це різке контрастувало з потужними атеїстичними кампаніями й масовими репресіями супроти православного духовенства і вірян протягом 1920–1930-х рр.

Таб. 7. Дві «вітчизняні війни» імперської Росії та Радянського Союзу

<i>Війни</i>	<i>Походження концепту</i>	<i>Зміст</i>	<i>Смисли</i>
«Вітчизняна війна» 1812 р.	До наукового обігу увійшов наприкінці 1830-х рр., але побутував і раніше у рефлексіях сучасників як протиставлення до закордонних походів російської армії; наприкінці 1930-х рр. реконцептуалізований у радянській історіографії, передусім у працях історика Є. Тарле	Виконання народного обов'язку, всіх станів перед монархом й імперією	Апологія імперської слави та сили, котра тріумфально здолала наполеонівську навалу і «врятувала» Європу від «тирана»
«Велика вітчизняна війна радянського народу» 1941–1945 рр.	До широкого обігу введений улітку 1941 р. як очевидна аналогія «вітчизняної війни» 1812 р. для патріотичної мобілізації народів СРСР, передусім росіян	Виконання обов'язку громадянами СРСР усіх національностей із захисту «соціалістичної Вітчизни»	Культ перемоги та радянської імперської сили, трансформований у міф т.зв. «великої вітчизняної війни», радянський народ як «рятівник світу» від фашистської / нацистської навали; після 1945 р. — наріжний міф для конструювання російсько-радянської квазі-спільноти

Після 1945 р. конструкт «велика вітчизняна війна» став однією із базових засад конститування радянської ідеології. Паралельно розгорнулася масова канонізація «великого російського народу» як народу-переможця, народу-вождя й народу-фундатора Російської держави та Радянського Союзу, «носія прогресу людства», «першої соціалістичної нації», «будівничого комунізму» і т.д.

Саме великоросійський дискурс відіграв провідну роль у конструюванні квазі-спільноти «радянського народу». Приміром, відомий образ Москви як «збирача й об'єднувача земель» вмонтовувався у процес т.зв. «прогресивного сходження» Російської держави, естафету якої перебирав на себе Радянський Союз. Не випадково низка дослідників слушно маркують квазі-спільноту «радянський народ» як російсько-радянську. Адже вона у химерній формі сполучала імперські, національно-російські й комуністичні ідеологічні смисли.

Радянський проект, порівняно зі старим імперським проектом, у багатьох аспектах продукував схожі за призначенням, хоча й відмінні за ідеологічною спрямованістю механізми соціалізації й російської акультурації. Проте партійна політика вирізнялася неабиякою вигадливістю на ниві соціальної інженерії. Вона цілеспрямовано комбінувалася з великими соціокультурними катастрофами (голодомор 1932–1933 рр., масовані репресії), що руйнували архетипічні засади національного буття українців й інших націй.

Передусім розгорнулося формування нової людини як «гвинтика» тоталітарної системи, зорієнтованої на легітимацію існування «радянського народу» як «великої» та «єдиної» спільноти. Результатом цієї легітимації, яка дивовижно нагадувала / наслідувала формальні складові старої імперської програми (російська зверхність, культурна єдність, історичне виправдання), стала суцільна денаціоналізація, радянізація та зросійщення національних історій і культур, насамперед української минувшини та культури.

Партійні «переяславські тези» 1954 р. зафіксували новий офіційний канон для конструювання та репрезентації «історії Української РСР» як неодмінної частини російсько-радянської минувшини. Довоєнну концепцію приєднання України до царської Росії як «меншого лиха» (від 1937 р.) було замінено на концепцію «возз'єднання» України з Росією. Ідея «возз'єднання» подавалася як найвищий і безумовний смисл усєї дореволюційної / дожовтневої історії.

Таким чином, стару імперську спадщину було остаточно легітимізовано, хоч і в підфарбованому вигляді. Старий класовий дискурс, який характеризував царську Росію як «тюрму народів», поступово заступили дискурси «великого російського народу» та «дружби народів». Відтоді великодержавні й імперські компоненти не тільки цілком природно ввійшли до радянського тоталітарного проекту, а й визначили його сутність і навіть зовнішні атрибути. Не випадково у західній рецепції склався і побутував образ СРСР як «імперії зла».

Зрештою репрезентація Другої світової війни як т.зв. «великої вітчизняної війни» у радянській історіографії стала сплавом старої імперської спадщини

й комуністичної ідеології тоталітарного режиму. Таке подання війни перетворилося на масове культивування міфообразу «великої вітчизняної війни». Для народів СРСР, передусім українців, цей культ перемоги та радянської імперської сили легітимізував масове російщення, економічний визиск і придушення національно-культурного життя.

Отож, на відміну від країн західного чи ліберального й демократичного світу імперське представлення Другої світової війни панувало на теренах Радянського Союзу, який культивував ідею тріумфу імперської сили і переможців. Ця репрезентація, безперечно, наслідувала імперський культ перемоги і сили, відомий від часів давнього Риму. Проте таке представлення переважно спиралося на традиції й культурні взірці імперської Росії.

На цьому підґрунті й розквітнув пострадянський російський неоімперський націоналізм із його сумнозвісним гаслом «можем повторить...», яке апелювало до ідеологічних сенсів перемоги 1945 р. Найповніше цей войовничий націоналізм виявився у потворній пострадянській трансформації, котру слушно означають як рашизм.

Імперська та радянська спадщини нині формують домінування історичної ретроспективи і відіграють надзвичайно важливу роль для легітимації / виправдання сучасної російсько-української війни. Навіть більше, вони слугують для заперечення не лише самого проєкту України, а й української ідентичності як такої. Скажімо, радянсько-російський міф про «велику вітчизняну війну» транслюється на сучасність у вигляді абсурдної ідеологеми про «українських неонацистів» і т.п.

Насамперед, доцільно наголосити на т.зв. «історичній легітимації» сучасної війни з боку Росії. Вона незаперечно демонструє неоімперську спрямованість її державного проєкту. На цьому підсонні простежується очевидна спадкоємність путінської Росії, Радянського Союзу та Російської імперії.

Неоімперська сутність сучасного російського режиму пов'язана з очевидною асиметрією влади, котра де-факто, а у багатьох аспектах і де-юре концентрована в руках однієї людини. Почасти така асиметрія влади наслідує партійно-радянську систему, проте має глибші історичні корені, пов'язані з імперією Романових. Відтак протягом 2000-х рр. у Російській Федерації постала й закріпилася очевидна узурпація влади, котра у багатьох аспектах нагадує старі імперії. Власне, навіть наявний баланс правлячих еліт сучасної Росії вибудований довкола одноосібної асиметрії влади.

Заперечення путінською Росією права України як держави на існування повністю відображає ще один засадний вимір сучасної війни — наслідування логіки дій і стратегій старих імперій XIX — початку XX ст., які «експортували» до колоній свою «імперську силу». Часто-густо постає враження, що російський соціум і політикум існують у якійсь давноминулій «паралельній реальності». Адже вони і далі просувають архаїчний імперський культ сили і перемоги.

Таким чином, окреслюється важливий інтелектуальний і культурний контекст і водночас одна із найголовніших причин нинішньої війни. Це — цілко-

вятий розрив України з імперською та тоталітарною спадщиною. Саме тому сучасну російсько-українську війну чимало інтелектуалів слушно розглядають як «запізнилу» чи «відкладену» війну.

Такий темпоральний дисонанс як конфлікт часових уявлень, зокрема можливість у XXI ст. мислити і діяти за ідеями й категоріями XIX ст. продукує екзистенційний вимір російсько-української війни. Сучасна Росія не визнає українську ідентичність і зорієнтована на її суцільне розмивання, тобто знищення. Українську ідентичність путінський режим прагне замінити різноманітними гібридними конструктами з обсягу т.зв. «Руського міру». Отже, *сьогочасна війна — це війна не тільки за державний суверенітет України, а й за саме існування української ідентичності.*

Врешті, сучасна війна продукує з боку Росії не лише неоімперські і колоніальні смисли, а й реваншистські та антиглобалістські устремління. Ця війна за російським накресленням має повернути підпорядковане становище країн і народів на пострадянському просторі, втрачене після розпаду СРСР, а також вивести чи навіть виключити їх із системи глобального світоустрою. Передусім, вістря неоімперської агресії скеровано проти України і українців.

Отож нинішня війна — це війна не лише за демократичні цінності, а й за модель їхньої циркуляції у глобальному світі — для всіх націй чи лише для обраних країн. Головний смисл російсько-української війни пов'язаний зі спробою сучасної Росії відновити стару, практично колоніальну залежність України й українців.

Навіть більше, за російським задумом системна криза чи навіть руйнація сучасного світоустрою має призвести до новітньої, бажаної для Росії делімітації світу. Нова делімітація уявляється на кшталт сумнозвісних ялтинських і потсдамських домовленостей 1945 р. Адже *імперський / неоімперський мир є миром виключно з позиції сили за рахунок підкорення й гноблення інших народів і країн.*

Таб. 8. Провідні смисли сучасної російсько-української війни

Ідеї	Зміст	Смисли
Анексія	Демонстративна анексія Російською Федерацією 30 вересня 2022 р. чотирьох українських областей — Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської як своєрідної «точки неповернення»	Спроби перевести війну у формат конфлікту за території і водночас підкреслити незворотність «своїх» територіальних здобутків, «записаних» у російській конституції

<p>Анти-глобалізм</p>	<p>Прагнення до вибіркового, іноді майже повного виключення із культурних, медійних, інформаційних, політичних процесів глобалізації не тільки самої Росії, а й частки підпорядкованих і залежних територій пострадянського простору; зарозум збереження переваг технологічної, економічної, фінансової глобалізації, доступу до ринків фінансів, високих технологій, а також можливостей експорту природних ресурсів і сировини</p>	<p>Розмивання та всеохоплююча криза глобального світоустрою за рахунок сполучення як західних постмодерністських ідей із популістськими й лобістськими практиками, так і вживання архаїчних ідеологем радянського штабу в адаптованих і модифікованих версіях</p>
<p>Асиметричність</p>	<p>Масове руйнування цивільної інфраструктури для створення перманентних загроз людського буття на всій території України, великі техногенні катастрофи і загрози нових руйнівних катаклізмів як для досягнення практично-утилітарних потреб війни, так і засобів тиску на українську та міжнародну громадськість; продукування світових криз (продовольчої, енергетичної, паливної, транспортної) як військово-політичного ресурсу; апокаліптичні загрози ескалації війни із застосуванням зброї масового враження для максимального обмеження підтримки воюючої України</p>	<p>Досягнення переваги не тільки за рахунок засобів повномасштабної війни, а й системних руйнівних дій у всіх можливих просторах; російська стратегія асиметрії базується на основі припущення, що чим більше буде шокована супротивна сторона, то тим менше шансів отримати зворотну асиметричну відповідь; значною мірою така стратегія базується на досвіді та практиках радянських спецслужб</p>
<p>Війна на виснаження, або Зміна часової перспективи тривалості війни</p>	<p>Після провалу повномасштабного вторгнення у лютому-березні 2022 р. перехід від концепції блискавичної військової операції до довготривалої війни на виснаження, котра чергує чи сполучає наступальні й оборонні дії</p>	<p>Дочекатися сприятливої міжнародної кон'юнктури, передусім виборів у США і західних країнах, аби закріпити окуповані території у міжнародних домовленостях; за сприятливих передумов повністю зруйнувати Україну як державу</p>

«Відкладена» чи «запізніла» війна	Російсько-українські порахунки були закладені ще за Української революції 1917–1921 рр., їх коріння сягає щонайменше ранньомодерних часів, зокрема вони пов'язані з ліквідацією Української козацької держави; за наявності достатніх ресурсів російська агресія в Україну могла б відбутися ще у 1990-ті рр.	Історична природа війни з сучасною Росією як неоімперською потугою походить із її старої імперської й радянської минувшини, сполучених у нинішньому російському державному проєкті
Нео-імперіалізм і колоніалізм	Не визнання за Україною як державою й українцями як нацією права на незалежне, самостійне й демократичне існування; майже вся Україна розглядається як т.зв. «своя» територія — «малоросійські» та «новоросійські» обшири	Дискурс виправдання старих імперій щодо їх колоній; екзистенційні загрози для існування України й українства, що потверджує прихований та очевидний геноцид на окупованих територіях
Реваншизм	Делімітація більшої частини пострадянського простору, точніше його майже повне підпорядкування Росії	Історичний реванш Росії після розпаду СРСР, ідея нового «збирання російських земель» у пострадянському зарубіжжі як «історичної» та «законної» сфери впливу сучасної Росії

Чимдалі частіше у політичній риторичі Москви проступає теза, що в Україні росіяни протистоять «колективному Заходу». За гіркою іронією історичної долі Україна опинилася в епіцентрі одного з найбільших і найнебезпечніших соціокультурних розломів глобальної сучасності. Відтак *новітні виклики антиглобалізму якнайтісніше сплелися зі старими порахунками, заснованими на давніх імперських, радянських і нинішніх неоімперських амбіціях путінської Росії.*

Невдалий перебіг сучасної війни змусив Росію до внесення низки коректив до своїх військово-політичних стратегій і концепцій. Успішні українські контрнаступальні операції восени 2022 р. на Харківщині та на правобережній Херсонщині й Миколаївщині повністю поховали первісні плани Кремля. Проте російський режим обрав стратегію довготривалої війни, зорієнтованої на виснаження України. Про це свідчить проголошена 30 вересня 2022 р. *показова анексія Російською Федерацією чотирьох українських областей — Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської.*

Варто згадати й стратегію рваного ритму за гібридної фази російсько-української війни — *загострень бойових дій, перемовин і тимчасового спаду інтенсивності і, навпаки, нових сплесків воєнної конфронтації.* Така стратегія

дозволила Росії у певний момент порозумітися з західними країнами на до-
сить вигідних умовах у вигляді горезвісних Мінських угод 2014–2015 рр.,
нав'язаних Україні.

У цьому світлі концепція «довгої війни» якоюсь мірою наслідуює та врахо-
вує «гібридний» досвід 2014–2021 рр. Заразом *ідею довготривалої війни роз-
глядають як адаптивний сценарій Москви для досягнення своїх максималіст-
ських цілей в Україні*. Ця концепція постала у світлі російських розрахунків
як на своєрідну психологічну втому від війни у західних суспільствах, так
і масштабні виборчі ротації еліт.

Москва розраховує, що саме *фактор тривалості війни разом із зростан-
ням видатків на підтримку України може привести до суттєвої зміни полі-
тичного курсу провідних геополітичних гравців, передусім США*. Цей розра-
хунок ґрунтується на припущенні про можливе / бажане здобуття владного
олімпу тими західними лідерами, котрі будуть готові доволі швидко порозу-
мітися з Кремлем.

В окреслену схему вписуються й інші заходи та дії сучасної Росії, котрі
можна розглядати як *асиметричне ведення війни у всіх можливих просторах*.
Зокрема, однією з таких асиметричних стратегій є постійна російська ритори-
ка щодо перетину «червоних ліній» у военній допомозі Києву, порушення яких
нібито може нав'язати ядерну війну.

У світлі такої стратегії доречно розглядати й російські воєнні злочини
в Україні. Вони мають цілеспрямовано генерувати апокаліптичні побоювання
й катастрофічні перестороги у суспільній рецепції європейців. Йдеться про
обстріли Запорізької АЕС у серпні 2022 р., Каховську катастрофу 6 червня
2023 р. й ін.

Подібну мету мають й інші підривні заходи й акції Москви, зорієтова-
ні на те, щоби спричинити великі міжнародні кризи — продовольчу, енерге-
тичну, паливну, транспортну і т.п. Наприклад, вихід Росії 17 липня 2023 р. із
зернової угоди, укладеної за посередництва Туреччини у липні 2022 р., сис-
тематичні ракетні удари по транспортній і портовій інфраструктурі україн-
ських морських портів, прагнення встановити морську блокаду України тощо.

Зрештою російська контраверсійна стратегія довготривалої війни зорі-
єнтована не тільки на те, щоби зберегти загарбанні території, а будь-що-будь
знищити українську державу і українців як націю. Саме на це скеровані *росій-
ські репресивні практики на окупованих українських територіях, які справед-
ливо нарекли геноцидом*. Парламенти України, Естонії, Латвії, Канади, Польщі,
Литви, Чехії та Ірландії визнали сучасні військові злочини Росії геноцидом
українського народу.

Вочевидь, російська «гра в довгу війну» спричинилася й до суттєвої змі-
ни темпоральних очікувань щодо можливої чи гаданої тривалості повномас-
штабної фази російсько-української війни. Цілковите фіаско первісних росій-
ських планів захопити Україну за лічені дні чи тижні у лютому–березні 2022 р.
продукували начебто очевидні раціональні підстави сподіватися на віднос-

но швидке припинення війни. Відтак неодноразово висловлювалися надії на більш-менш швидке завершення повномасштабної війни протягом найближчих кількох місяців і навіть тижнів.

Утім, *перші корекції темпоральних очікувань і проєкцій щодо гаданої тривалості війни з'явилися у квітні-травні 2022 р.* Відтоді щораз частіше висловлювалися припущення й думки про те, що війна триватиме щонайменше до осені поточного року.

Показово, що 2023 р. у проєкціях й очікуваннях стосовно можливої тривалості російсько-української війни майже повністю зникли конкретні терміни зі стверджувальними конотаціями. Натомість дедалі більше генерувалися прогностичні сценарії з умовними припущеннями на кшталт — якщо..., то... Звісно, побутують навіть крайні оцінки гіпотетичної тривалості російсько-української війни — десятиліття, котрі пов'язуються із майбутньою боротьбою за Крим. Коли взяти до уваги той факт, що нинішня тривалість війни (разом із гібридною фазою) невпинно наближається до позначки десять років, то такі припущення виглядають щонайменше як потенційно можливі.

Хоч-не-хоч ризики довготривалої війни є дуже високими як для України, так і Росії. Адже постійна підтримка України вимагає від західних країн великих фінансових видатків, а також ухвалювати складні політичні, воєнні, технічні, логістичні, торгівельні й інші рішення. Причому низка з них постійно балансує на межі т.зв. «червоних ліній», задекларованих Москвою. Передусім, західні партнери роблять все можливе, аби уникнути відкритого військового протиборства з Росією та будь-що локалізувати війну в межах України.

Не випадково західне озброєння постачається з категоричною умовою — не застосовувати його по цілях на території Російської Федерації. Певна річ, ідеться про міжнародно визнані кордони Росії, поза межами яких перебувають всі тимчасово окуповані території України включно з Кримом.

Таб. 9. Війна Росії проти України у світлі рецепції уявлень і порівнянь із Першою та Другою світовими війнами

<i>Площини зіставлення</i>	<i>Гадана тривалість</i>	<i>Інтенсивність і простори війни</i>	<i>Ресурси</i>
Перша світова війна	Загальні суспільні очікування на тривалість війни у межах 3–6 місяців, істотна переоцінка протягом 1915 р.	Перша тотальна війна на виснаження з масовими мільйонними мобілізованими арміями; переважно охоплювала військовий і політичний простори, проте перекинулася на економічний і соціальний простори у вигляді революцій	Домінування змагань за промислові та сировинні, меншою мірою людські ресурси; технологічні ресурси відігравали ще підпорядковану роль

Друга світова війна	Попередня та переважаюча налаштованість воюючих суспільств на тривалу й тотальну війну, особливо від літа-осені 1940 р.	Друга тотальна війна зорієнтована на виснаження не тільки армій, а й суспільств; війна точилася у військовому, політичному, економічному, соціальному, інформаційному й інших просторах	Традиційні змагання за промислові, сировинні, людські ресурси, проте технології набувають самостійного значення, особливо наприкінці війни, як-от ядерна зброя
Сучасна війна	Кардинальна зміна суспільних проєкцій й очікувань, переоцінка гаданої тривалості повномасштабної війни протягом 2022 р., а ще більше протягом весни-літа 2023 р.	Війна на виснаження, проте воюючі сторони намагаються не розширювати її до максимально тотальних масштабів, подібно до світових воєн; війна точиться у всіх можливих просторах і сферах, включно з віртуальним, медійним, культурним, кіберпростором і т.п.	Строката мішанина традиційних і обмежених технологічних змагань з огляду на використання радянських, пострадянських, частково західних озброєнь; водночас напружені традиційні змагання за сировинні, промислові, експортні, людські й інші ресурси

Однак таке одностороннє обмеження ставить як ЗСУ, так і всю Україну у дуже невигідне стратегічне становище. Адже це обмеження кардинально звужує українські можливості наносити агресору більш-менш співмірну шкоду, особливо на тлі зростаючих масштабів людських втрат і руйнувань в Україні. У довготривалій перспективі окреслена заборона суттєво підвищує воєнні ризики, позаяк відновлення критичної інфраструктури потребуватиме з плином часу величезних і перманентних матеріальних витрат, технічних ресурсів, доступних фінансів, людських зусиль і т.п.

Коли взяти до уваги російську переорієнтацію на стратегію «довгої війни», то небезпеки для України зростають багатократно, позаяк путінська Росія має більше людських, промислових, фінансових та інших ресурсів. Очевидно, саме тому проблема зіставлення змагань за ресурси в обох світових війнах дедалі частіше порушується у дописах, присвячених багатоманітним контекстам і площинам сучасної війни.

Крім того, у ряді європейських країн, особливо у Німеччині й Франції і досі лишаються дуже сильними та впливовими проросійські бізнес-лобі і політичні еліти. Вони прагнуть будь-що-будь повернутися до колишніх взаємин

із Росією, зокрема отримувати звичні преференції в обмін на лобістські послуги, технології, доступ до міжнародних фінансів тощо.

Ще одне проблема, котра перебуває в епіцентрі суспільної рецепції, пов'язана з інтенсивністю сучасної війни. *Повномасштабна фаза російсько-української війни дедалі частіше постає у вигляді образів однієї із найкривавіших воєн у Європі ХХ–ХХІ ст.* Не випадково бої за Бахмут уже зіставляють із Верденом, хоч підстави для таких аналогій в історичному світлі є досить хиткими.

Заразом дослідники воєнної історії обстоюють тезу, що повномасштабну фазу російсько-української війни не варто порівнювати з якоюсь конкретною війною. Натомість *сучасну війну пропонують сприймати як мішанину різних військових практик, стратегій, а також сполучення озброєння і технологій різних поколінь і відмінного походження — радянського, пострадянського, західного.*

Врешті *сучасну російсько-українську війну називають «уроком на виснаження в старому стилі».* Адже вона актуалізувала змагання за ключові ресурси воєнного призначення подібно тим, які відбувалися в обох світових війнах. Передусім, йдеться про сталь і вибухові речовини.

Скажімо, сучасні військові експерти й аналітики повсякчас оперують таким означенням як «снарядний голод». Це навіть нав'яже аналогію до воєнно-політичних подій 1915 р., який спричинив гостру політичну кризу, відому як «снарядна криза» у Великій Британії. До речі, величезна нестача боеприпасів, передусім артилерійських снарядів у російській імператорській армії простежувалася протягом осені-зими 1914 р. й інших періодів Першої світової війни.

Таким чином, нинішню війну розглядають як суміш елементів обох світових воєн, в яку вкраплюються сучасні елементи. Зокрема, до новітніх складових відносять масоване використання БПЛА, засобів РЕБ, високоточних боеприпасів, різноманітного ракетного озброєння. Навіть більше, російсько-українська війна вирізняється масовим використанням дронів різних типів.

Сьогочасна війна вже згенерувала потужний імпульс до дальшого розвитку автономних видів озброєнь. Передусім, йдеться про дистанційну безпілотну авіацію, морські ударні дрони, а потенційно — дистанційно керовані машини розмінування нового покоління. Отож *сучасна війна сприймається у вигляді розмаїтих перехідних, мішаних, межових темпоральних уявлень.*

Утім, *є ще одна важлива порівняльна вісь сучасної війни — її соціокультурне означення.* У цьому сенсі російсько-українська війна постає як суміш різноманітних темпоральних образів, зокрема *антиколоніальних чинників імперської війни старого типу із постколоніальними мотивами й постмодерними віяннями доби глобалізму.*

З цієї перспективи війну Росії з Україною розглядають як гостре військово-політичне протистояння за відмінні версії можливої майбутності глобального світу. У широкому сенсі вона продукує питання: на яких засадах буде сформована конфігурація майбутнього глобального світоустрою?

Контрольні питання до блоку II

- 1) Які спільні риси «вітчизняної війни» 1812 р. і т.зв. «великої вітчизняної війни» 1941–1945 рр. простежувалися у радянських ідеологічних практиках?
- 2) У чому полягає сутність асиметрії влади в сучасній Росії?
- 3) Чому державно-політичний проєкт путінської Росії є неоімперським?
- 4) Які характерні риси та провідні смисли сучасної російсько-української війни?
- 5) Чому нинішню війну Росії з Україною низка інтелектуалів називає «запізнілою» чи «відкладеною» війною?
- 6) Чому порівняння сьогочасної війни з Першою та Другою світовими війнами є релятивними й неоднозначними?
- 7) Чому повномасштабну фазу сучасної війни розглядають як своєрідну мішанину різноманітних елементів і складових у світлі військово-політичної історії XX — початку XXI ст.?

Література та е-тексти до блоку II

- Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. А. Павлишин, К. Діса. К.: Дух і літера, 2018. 560 с.
- Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. К.: НІСД, 2019. 560 с.
- Світова гібридна війна: український фронт: монографія / За заг. ред. В.П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.
- Херпен М.Х. ван Войны Путина. Чечня, Грузия, Украина: неусвоенные уроки прошлого / Пер. с англ. Харьков: Виват, 2015. 320 с.
- Bourne J. Total War I: The Great War // *The Oxford history of modern war* / Ed. Ch. Townshend. Oxford; New York: Oxford University Press, 2000. P. 117–137.
- Dudziak M.L. War time: an idea, its history, its consequences. New York: Oxford University Press, 2012. 221 p.
- Fraser P. The British “Shells scandal” of 1915 // *Canadian Journal of History*. 1983. Vol 18, no. 1. P. 69–86.
- Humphries M. International relations // *The Cambridge history of Greek and Roman warfare* / Eds. Ph. Sabin, H. van Wees, M. Whitby. New York, Cambridge: Cambridge University Press, 2007. Vol. 2. P. 235–269.
- Kappeler A. Ukraine and Russia: Legacies of the imperial past and competing memories // *Journal of Eurasian Studies*. 2014. Vol. 5, issue 2. P. 107–115.
- Overy R. Total War II: The Second World War // *The Oxford history of modern war* / Ed. Ch. Townshend. Oxford; New York: Oxford University Press, 2000. P. 138–157.
- Rosenstein N. War and peace, fear and reconciliation at Rome // *War and peace in the ancient world* / Ed. K.A. Raafaub. Malden: Blackwell Publishing Ltd, 2007. P. 226–244.
- Wilson A. Ukraine Crisis. What it means for the West. New Haven; London: Yale university press, 2014. IX, 236 p.

Арестович озвучив нові можливі терміни тривалості війни з Росією. *Слово і діло. Аналітичний портал*. (19 травня 2022). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/19/povyna/bezpeka/arestovych-ozvuchyv-novi-mozhlyvi-terminy-tryvalosti-vijny-rosiyeu>

Байдак М. Про історичне підґрунтя і терміни, які використовують історики. *The Village*. (22 лютого 2023). URL: <https://www.the-village.com.ua/village/culture/cultural-question/336339-diskusiya-pro-termin-velika-viyna>

Байден не думає, що війна триватиме роками. *Європейська правда*. (13 липня 2023). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/13/7165732>

Бахмут перевершив Верден як найтриваліша битва в історії людства: що між ними спільного. *YLE*. (1 червня 2023). URL: <https://yle.fi/a/74-20034667>

Боррель повідомив, що війна в Україні затягнеться до виборів у США. *Ua.news*. (13 червня 2023). URL: <https://ua.news/ua/world/borrel-soobshhyl-cho-voyna-v-ukray-ne-zatyanetsya-do-vyborov-v-ssha>

Букет Є. Аналогії війн: інтервенція росії у Сирію vs російсько-українська війна. *АрміяInform*. (31 травня 2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/31/analogyi-vijn-intervencziya-rosiyi-u-syriyu-vs-rosijsko-ukrayinska-vijna>

Букет Є. Аналогії війн: конфлікти в Африці vs російсько-українська війна. *АрміяInform*. (3 червня 2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/06/03/analogyi-vijn-konflikty-v-afryczii-vs-rosijsko-ukrayinska-vijna>

Букет Є. Аналогії війн: російсько-грузинські vs російсько-українська. *АрміяInform*. (26 травня 2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/26/analogyi-vijn-rosijsko-gruzynski-vs-rosijsko-ukrayinska>

Букет Є. Аналогії війн: радянсько-фінська vs російсько-українська. *АрміяInform*. (7 березня 2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/07/analogyi-vijn-radyansko-finska-vs-rosijsko-ukrayinska>

Букет Є. Аналогії війн: російсько-японська vs російсько-українська. *АрміяInform*. (14 лютого 2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/14/analogyi-vijn-rosijsko-ya-ponska-vs-rosijsko-ukrayinska>

Війна в Україні закінчиться не військовим шляхом, а політичним рішенням — Трюдо. *Голос Америки*. (28 квітня 2023). URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/vijna-zakinchysja-politychnym-rishennjam-trudo/7070515.html>

Війна в Україні може стати однією із найкривавіших у сучасній історії, не рахуючи двох світових. Розбір *Washington Post*. *Журнал Forbes Ukraine*. (26 червня 2022). URL: <https://forbes.ua/inside/viyna-v-ukra-ini-mozhe-stati-odnieyu-iz-naykrivavishikh-u-suchasniy-istorii-ne-rakhuyuchi-dvokh-svitovikh-rozbir-washington-post-26062022-6803>

Війна РФ проти України — це сучасна колоніальна війна. В МЗС звернулись до Мексики. *Ліга. Новини*. (1 березня 2023). URL: <https://news.liga.net/ua/world/news/voyna-rf-protiv-ukrainy-eto-sovremennaya-kolonialnaya-voyna-v-mid-obratilis-k-meksike>

Горбулін В., Бадрак В. Війна на виснаження: в очікуванні нової фази. *LB.ua*. (6 липня 2022). URL: https://lb.ua/society/2022/07/06/522249_viyna_visnazhennya_ochikuvanni.html

Грицак Я. Спасати себе і спасати ціле людство. *Zbrucʹ*. (19 травня 2023). <https://zbruc.eu/node/115430>

Громенко С. Коли Росія програла цю війну? *LB.ua*. (28 липня 2022). URL: https://lb.ua/society/2022/07/28/524541_koli_rosiya_prograla_tsyu_viynu.html

Громенко С. Чому російсько-українська війна не почалася 1991 року? *Локальна історія*. (23 серпня 2022). URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/chomu-rosiisko-ukrayinska-viina-ne-pochalasia-1991-roku-vona-pochalasia-prosto-malo-khto-tse-pomitiv>

Демпси Д. Чому в Європі по-різному бачать закінчення війни в Україні *New Voice*. (23 грудня 2022). URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-rosiji-proti-ukrajini-chogo-hochut-makron-i-sholc-ostanni-novini-50293030.html>

Дробович А. В полоні завчених сценаріїв. *New Voice*. (25 червня 2023). URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/chomu-ya-pishov-voyuвати-vidverta-rozpovid-viyskovoslužhbovcya-istoriya-ukrajini-50334121.html>

Дубинянський М. Рік тривалістю в життя. *Українська правда*. (25 лютого 2023). URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/02/25/7390909>

Жирохов М. «Танковий зоопарк» під'їхав до початку наступу: що дають ЗСУ «леопарди», «челленджери» й «абрамси». *Новинарня*. (30 березня 2023). URL: <https://novynarnia.com/2023/03/30/tankovyy-zoopark>

Жмеренецький О. Як закінчиться війна: вісім практичних сценаріїв. *Українська правда*. (28 березня 2022). URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/03/28/7335105>

З точки зору наслідків війна в Україні є світовою — польський дипломат [Кшиштоф Щерський]. *Європейська правда*. (2 січня 2023). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/01/2/7153456>

Історик [Лукаш Пшибил]: Російсько-українська війна — це мішанина елементів Першої і Другої світової та сучасної війни. *Portal Polskiego Radia SA*. (28 лютого 2023). URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7866/artukul/3127104>

Казарін П. Як приборкати час. *Українська правда*. (30 червня 2023). URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/06/30/7409126>

Кевлюк В. Тривалість війни. Про інші засоби. *LB.ua*. (1 травня 2023). URL: https://lb.ua/society/2023/05/01/553506_trivalist_viyuni_pro_inshi_zasobi.html

Макміллан М. Як не закінчуються війни. Україна, Росія та уроки Першої світової / Пер. В. Романчук. *Главком*. (18 червня 2023). URL: <https://glavcom.ua/publications/jak-ne-zakinchujutsja-vijni-ukrajina-rosija-ta-uroki-pershoji-svitovoji--934394.html>

Мариневич М. Як нам жити в умовах війни? *RISU*. (22 квітня 2022). URL: https://risu.ua/yak-nam-zhiti-v-umovah-vijni_n128580

Молодій В. «Якщо порівнювати з нацистсько-радянською війною, то поки що ми в 1941–42 році», — Микола Белесков. *Локальна історія*. (21 березня 2022). URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/iakshcho-porivniuvati-z-natsistsko-radianskoju-viinoiu-to-poki-shcho-mi-v-1941-42-rotsi-mikola-bielieskov>

Олаф Шольц: «Ми переживаємо переломний момент» (ukrainisch). *Deutscher Bundestag*. (27 лютого 2022). URL: <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2022/kw08-sondersitzung-ukrainisch-882526>

Папа римський [Франциск] назвав війну в Україні світовою і розповів, що він думає про терміни її закінчення. *Соцпортал*. (18 грудня 2022). URL: <https://socportal.info/ua/news/papa-rimskii-nazval-voynu-v-ukraine-mirovoi-i-rasskazal-chto-on-dumaet-о-srokakh-ee-okonchaniya>

Петренко Р. Війна з Росією може тривати десятиліттями через Крим — WT. *Українська правда*. (11 грудня 2022). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/11/7380256>

Погорілов С. Масштаби ампутацій в Україні сягнули рівня Першої світової війни — *The Wall Street Journal*. *Українська правда*. (1 серпня 2023). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/08/1/7413800>

Портников В. Історична відповідальність українців — переписати російську історію, — історик Плохий. *Еспресо*. (1 січня 2023). URL: <https://espresso.tv/mi-zaraz-suspilstvo-yake-v-situatsii-vizhivae-vazhlivo-ne-natisnuti-knopku-stirannya-istorik-sergiy-plokhii>

Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні». *Верховна рада України. Законодавство України*. (14 квітня 2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>

Роціна О. Українці за кордоном бачать війну більш тривалою, ніж українці вдома — [соціологічна група] «Рейтинг». *Українська правда*. (10 липня 2023). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/07/10/7410699>

Ситуація як у 1940 році. Британський генерал [Річард Лоусон Берронс] порівняв події на фронті з календарем Другої світової. *Еспресо*. (15 квітня 2023). URL: <https://espresso.tv/situatsiya-yak-u-1940-rotsi-britanskiy-general-porivnyav-podii-na-fronti-z-kalendarem-drugoi-svitovoi>

Сорос Дж. Володимир Путін і загроза Третьої світової війни. *New Voice*. (13 березня 2023). URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/rosiya-kitay-shcho-zadumali-putin-i-si-czinpin-tretya-svitova-viyna-ostanni-novini-50224264.html>

Сорос Дж. Мій прогноз справджується. Що рішуче змінить хід війни в Україні. *New Voice*. (17 березня 2023). URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/putin-hoche-pripinennya-vognyu-shcho-zminit-hid-viyni-v-ukrajini-prognoz-sorosa-ostanni-novini-50311348.html>

Тавберідзе В. «Росія може застосувати тактичну ядерну зброю, а Захід не зробив нічого, щоб цього не допустити» – генерал Раян. *Радіо Свобода*. (19 червня 2023). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zahroza-yadernoho-udaru-kroky-zakhodu/32465291.html>

Тімоті Гартон Еш: Нам потрібна деколонізація західної думки (інтерв'ю О. Ворожбит). *Український тиждень*. (27 березня 2023). URL: <https://tyzhden.ua/timoti-garton-esh-nam-potribna-dekolonizatsiia-zakhidnoi-dumky>

Тривалості війни ще можна уникнути: чому контрнаступ має бути не один і як Захід може завадити сценарію РФ — експертний звіт. *New Voice*. (1 травня 2023). URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/koli-zakinchitsya-viyna-v-ukrajini-2023-trivalu-viynu-shchemozhna-vidvernuti-isw-novini-ukrajini-50321287.html>

Україна може приєднатися до країн «заморожених конфліктів». — *Politico*. #Букви. (18 травня 2023). URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/ukraina-mozhe-priednatsia-do-krain-zamorozhenykh-konfliktiv-politico>

Фрідман Л. Настала критична фаза війни. Що покажуть найближчі тижні на фронті. *New Voice*. (15 липня 2023). URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-vstupila-v-kritichnu-fazu-fridman-dav-prognoz-pro-kontrnastup-zsu-50338539.html>

Черниш О. Чому війна в Україні триває всупереч прогнозам експертів. *BBC News Україна*. (23 лютого 2023). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cp3z5plmzg4o>

Шевчук Ю. Про війну і потребу нової мови. *Радіо Свобода*. (13 березня 2022). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mova-maye-znachennya/31750018.html>

Шольц: Чи дозволимо ми Путіну повернути світ назад у дев'ятнадцяте століття? Повний текст промови канцлера ФРН на екстреному засіданні Бундестагу. *Україн-*

форм. (28 лютого 2022). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3416137-solc-ci-dozvolimo-mi-putinu-povernuti-svit-nazad-u-devatnadcate-stolitta.html>

Barnes J.E., Schmitt E., Entous A., Gibbons-Neff T. Ukraine's Spring Offensive comes with immense Stakes for Future of the War. *The New York Times*. (24 April 2023). URL: <https://www.nytimes.com/2023/04/24/us/politics/ukraine-russia-war-spring-offensive.html?searchResultPosition=8>

Bugayova N. Reframing the US Policy Debate on a 'long war' in Ukraine. *ISW (Institute for the Study of War)*. (27 April 2023). URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/reframing-us-policy-debate-'long-war'-ukraine?fbclid=IwAR0K7wq0Nry_lyd8h-PKw462OYZU2u-Mjqm57JjZx8shGfR2VtP4bOIOw7VM

Ebel F. Fierce claims to Crimea highlight slim chance of Russia-Ukraine peace deal. *The Washington Post*. (11 December 2022). URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/12/11/crimea-russia-ukraine-negotiations-war/?fbclid=IwAR38lrsb8Sm0nf0AAa5t-WhZwpfEQhwVG5rXHQGcIpHFKMoT85M01Q03N26k>

Malmgren H. Putin's war is just beginning. *UnHerd*. (June 3 2022). URL: <https://unherd.com/2022/06/putins-war-is-just-beginning/?=refinnar>

O'Grady S., Khurshudyan I., Karklis L., Granados S. Senior Ukrainian officials fear counterattack may not live up to hype. *The Washington Post*. (6 May 2023). URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2023/05/06/ukraine-counteroffensive-expectations-hype-russia>

Putin prepares Russia for 'forever war' with west as Ukraine invasion stalls. *The Guardian*. (28 March 2023). URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/28/putin-prepares-russia-for-forever-war-with-west-as-ukraine-invasion-stalls>

Rand: досить порівнювати війну в Україні з Першою світовою, існує більш точна аналогія. *Zn.Ua. Дзеркало тижня*. (1 серпня 2023). URL: <https://zn.ua/ukr/war/rand-dosit-porivnjuvati-vijnu-v-ukrajini-z-pershoju-svitovuju-isnuje-bilsh-tochna-analohija.html>

Ray M. Russia-Ukraine War. *Britannica*. [2022]. URL: <https://www.britannica.com/event/2022-Russian-invasion-of-Ukraine>

Reddy M. What history shows: How will the war in Ukraine end? *Aljazeera*. (2 March 2023). URL: <https://www.aljazeera.com/features/2023/3/2/what-history-shows-how-will-the-war-in-ukraine-end>

Shashank Joshi. The war in Ukraine shows how technology is changing the battlefield. *The Economist*. (3 July 2023). URL: https://www.economist.com/special-report/2023/07/03/the-war-in-ukraine-shows-how-technology-is-changing-the-battlefield?itm_source=parse-ly-api

Seldin J. Russia's Invasion of Ukraine Heralds New Era of Warfare. *Voice of America*. (3 April 2023). URL: <https://www.voanews.com/a/russia-s-invasion-of-ukraine-heralds-new-era-of-warfare-/7034698.html>

Snyder T. In Ukraine, Putin Is Fighting, and Losing, His Last War. *The New York Times*. (9 May 2023). URL: <https://www.nytimes.com/2023/05/09/opinion/russia-war-ukraine-nuclear.html>

Snyder T. The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. *The New York Times*. (22 April 2022). URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html>

Snyder T. We Should Say It. Russia Is Fascist. *The New York Times*. (19 May 2022). URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>

Tisdall S. Truce or a bloody stalemate? It all rides on Ukraine's spring offensive. *The Guardian*. (23 April 2023). URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/23/truce-stalemate-ukraine-spring-offensive-volodymyr-zelenskiy>

War 'could turn rapidly in Ukraine's favour this year' — but if they don't seize their chance, things will look 'bleak'. *SkyNews*. (4 May 2023). URL: <https://news.sky.com/story/ukraine-russia-war-latest-putin-assassination-attempt-as-kremlin-residence-attacked-by-drones-moscow-claims-12541713?postid=5865625#liveblog-body>

Блок III. ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОСТІ

Питання про те, коли починається, точніше маркується нова доба історії є, мабуть, одним із найбільш дискусійних в історичній науці зокрема та соціо-гуманітаристиці загалом. Тим паче, коли йдеться про граничне наближення до сучасності, зокрема в її критичному чи екстремальному воєнному варіанті.

З одного боку, відклалася і відкладається величезна кількість задокументованих свідчень й інших джерел як традиційних, так і в електронному й віртуальному вигляді. Їх складно навіть попередньо описати та впорядкувати у повному обсязі, зокрема оцінити інформативний потенціал. Окрім того, вони продукують розмаїтий, варіативний і досить суперечливий горизонт прочитань, інтерпретацій, потрактувань. Це генерує очевидну небезпеку загубитися в неозорому океані превеликої фактографії.

З іншого боку, історик волею-неволею опиняється у потужних полях тяжіння сьогочасності, точніше своєї належності до «гарячих» подій, процесів, явищ тощо. Саме тому низка колег із фахового цеху категорично застерігає від студіювання сучасності у річищі звичних стратегій, методик, практик розробки історії.

Проте російсько-українська війна, особливо її повномасштабна фаза хоч-не-хоч висуває нагальне, незручне, проте дуже гостре питання. Коли все ж таки постала новітня сучасність і завершилася пострадянська доба?

Пострадянські часи традиційно вважалася добою тріумфу ліберальних демократій або неофіційної перемоги країн західного світу у Першій / Старій холодній війні. *Нижня хронологічна межа пострадянської епохи зазвичай асоціювалася зі зламом 1980–1990-х рр. або із конкретною датою — 25 грудня 1991 р., коли було офіційно оголошено про припинення існування Радянського Союзу. Відтоді сучасна доба вважалася пострадянською і часто-густо маркувалася як епоха домінування ліберальних демократій.*

З-поміж таких візій найбільш відомою є знаменита неогегельянська концепція «кінця історії» американського філософа Френсіса Фукуяма. Останній стверджував, що із розпадом СРСР і Варшавського блоку значною мірою був досягнутий вищий сенс історичного буття, втілений в ідеї ліберальної демократії. Навіть більше, автор гадав, що націоналістичні основи імперіалізму і можливих воєн у майбутньому були суттєво послаблені чи зведені нанівець. Тож світ нібито очікувала тривала пострадянська доба, в яку панівне становище посідатимуть західні чи ліберальні демократії.

Та ці пророцтва були швидко «списані» в архів. Трагедія 11 вересня 2001 р. продемонструвала, що входження у нове століття відбулося неочікувано, ба навіть зовсім інакше, ніж це уявлялося наприкінці 1990-х рр. Дві війни — в Афга-

ністані (2001–2021 рр.) та в Іраку (2003–2011 рр.) немовби наочно проілюстрували вищезгадану концепцію «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона. Проте насправді дійсність виявилася більш оманливою й складною, аніж найбільш довершені візії та популярні концепції.

Розгорталися й інші процеси, котрі тривалий час воліли ігнорувати, принаймні не акцентувати на них суспільно-громадської уваги. З-поміж них помітне місце посіла *ідея Нової чи Другої холодної війни*. Вона з'явилася протягом 2000-х рр. і побутувала щодо геоекономічних і геополітичних змагань провідних країн західного світу спершу із Китаєм, згодом — очевидної й неочевидної конфронтації з Росією. Приміром, британський журналіст і письменник Едвард Лукас у книзі «Нова холодна війна: майбутнє Росії та загроза для Заходу», виданій 2008 р. (перевиданій 2014 р.) стверджував, що ця війна де-факто вже триває.

За візією Е. Лукаса, *Нова холодна війна сперта на гроші, природні ресурси, дипломатію, пропаганду й інші непрямі маніпулятивні способи і форми протистояння*. Перераховані автором підривні засоби й практики дуже добре вписуються у типовий «арсенал» гібридної війни, з якими сповна довелося спізнатися країнам пострадянського простору, насамперед Україні та Грузії. Навіть більше, Е. Лукас стверджував, що західний світ однозначно програє цю війну Росії. Адже західний політикум вперто не хотів реагувати на систематичні спроби й намагання Москви масштабю перекроїти зони впливу.

Таб. 10. *Стара / Перша та Нова / Друга холодне війни*

Конструкти	Походження	Тривалість	Смисли
Перша холодна війна	Традиційно чи символічно пов'язують із Фултонською промовою В. Черчилля 5 березня 1946 р. та доктриною Г. Трумена 12 березня 1947 р., але тенденції до конфронтації намітилися ще наприкінці 1945 р.	Зазвичай локалізують періодом від 1946 р. до кінця 1980-х рр., хоч іноді вирізняють низку окремих періодів	Біполярна світова конфронтація та поділ світу на два геополітичні табори
Друга холодна війна	Введений до обігу 2008 р. британським журналістом Е. Лукасом у його книзі «Нова холодна війна: майбутнє Росії та загроза для Заходу»; цей термін за аналогією побутував і до публікації вказаної книги, хоча й епізодично; новий сплеск вживання цього терміна відбувся 2008 і 2014 рр. під час воєн Росії із Грузією та Україною	Здебільшого йдеться про період від кінця 2000-х рр. для позначення напруження у взаєминах США та інших країн із Китаєм і Росією; хронологічна; локалізація дуже розмита і невиразна, її межі не окреслені	Геополітичні й геоекономічні змагання з Китаєм, згодом зовнішньополітична конфронтація з Росією

Втім, ані візія Другої холодної війни, ані інші рефлексії й думки щодо обривів нового протиставлення не причинилися до згорання масштабного економічного співробітництва з пострадянською Росією в енергетичній і багатьох інших сферах. У публічному просторі навіть циркулювала думка про те, що не було жодних фундаментальних суперечностей інтересів, а тим паче ідеологічних конфліктів між західними країнами і тодішньою Росією.

Отож образ *Нової холодної війни* був розмитим і недиференційованим. Навіть більше, він так і не став всеохопним і домінуючим. Це дозволяло доволі успішно просувати російські наративи, інформаційні акції, лобістські кампанії у країнах Західної Європи та Північної Америки. Така ситуація кардинально не змінилася після російського вторгнення у серпні 2008 р. до Грузії і навіть з початком гібридної фази війни Росії проти України 2014 р.

Однак ці кризові, екстремальні події нарешті спонукали до появи рефлексій і спостережень про те, що західні країни і пострадянська Росія сприймають, концептуалізують і репрезентують європейську історію після розпаду СРСР зовсім по-різному. Навіть більше, це продукувало поляризацію позицій обох сторін. Не випадково В. Путін ще 2005 р. назвав крах Радянського Союзу найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття.

Ці світоглядні розбіжності, ба навіть контраверсії щодо недавньої минувшини та сучасності матеріалізувалися доволі швидко. Вочевидь, ідея тріумфу ліберальних демократій однозначно не могла тривалий час співіснувати із рваншистським російським світосприйняттям.

Ба більше, війни проти Грузії 2008 р. і України 2014 р. однозначно руйнували писані й неписані домовленості світоустрою після 1991 р. Утім, їх подальше сповільнення чи т.зв. «замороження» на певний час мінімізувало гостру реакцію. Відтак «гібридні» часи «продовжували» образ *дальшого тривання пострадянської доби*. Якоюсь мірою це була самоілюзія багатьох західних лідерів, які воліли не помічати новітніх реалій, передусім російської гібридної агресії на пострадянському просторі.

Отож, попри очевидні й дедалі потужніші симптоми нових змагань у світі, сучасність і далі сприймали, концептуалізували, маркували у комфортних образах пострадянської доби. Завдяки «гібридним» чинникам і впливам усвідомлення того, що *пострадянська доба де-факто добігла свого кінця* були суттєво пригальмовані та розмиті.

Повномасштабну / широкомасштабну війну Росії проти України очікували, передрікали, передбачали і навіть попереджали про її неминучість. Та інерція мислення перешкоджала повірити у реальну можливість критичного, проте у багатьох сенсах абсурдного, дикого сценарію. Відтак «гібридна» сучасність як стан постійного та звичного коливання на терезах війни і миру раптово перетворилася на суцільну воєнну реальність.

У метафоричному сенсі саме повномасштабна фаза російсько-української війни блискавично погребла дуже живучі образи й уявлення про пострадянський світ. 24 лютого 2022 р. стало зрозуміло, що пострадянська доба є оста-

точно перейденим історичним часом. Цей час заступила воєнна сучасність і найбільша криза глобального світоустрою від 1991 р.

Зрештою чимало західних політиків, аналітиків, інтелектуалів у лютому-березні 2022 р. майже в унісон проголосили, що *епоха довгого чи тривалого миру добігла свого кінця*. Таким чином, *домінуючий образ пострадянської доби чи епохи після Першої / Старої холодної війни, хоч і з великим запізненням, було демонтовано*. Втім, питання про те, коли і як добігла кінця пострадянська доба очевидно ще тривалий час дискутуватиметься поміж істориків і вчених-гуманітаріїв.

Наприклад, британський історик, професор Оксфордського університету Тімоті Гартон Еш обстоює тезу про *завершення постсоціалістичного періоду чи епохи після падіння «залізної завіси» в європейській історії*. На його думку, *цей період тривав від 9 листопада 1989 р. (руйнування Берлінського муру) до 24 лютого 2022 р.*

Можливим варіантом на полі концептуалізації *недавньої сучасності стане окреслення транзитного чи перехідного періоду*. Діапазон можливих пропозицій є достатньо великим і може включати як окремі символічні події, так і серії подібних подій: *російсько-український конфлікт щодо острова Тузла 2003 р., кольорові / ненасильницькі революції 2003–2005 рр., російсько-українські газові війни 2005–2014 рр., символічне проголошення В. Путіним курсу на конфронтацію із західними країнами 2007 р., політика умиротворення російського агресора, котра виявилася у блокуванні вступу України та Грузії до НАТО 2008 р. і т.п.*

Таб. 11. Варіативні локалізації можливих транзитних періодів від пострадянської до сучасної доби

<i>Можливі транзитні періоди</i>	<i>Події-маркери</i>	<i>Смисли</i>
Від 2003 р.	Російсько-український конфлікт щодо острова Тузла вересень-грудень 2003 р.	Інспірація Росією зовнішньополітичної кризи для тиску на Україну щодо делімітації кордону у Керченській протоці та Азовському морі
Головно 2003–2005 рр., але низка ключових подій випадає з цієї хронологічної локалізації	Революція троянд у Грузії 2003 р. Помаранчева революція в Україні 2004/5 рр. Тюльпанова революція в Киргизстані 2005 р. Масові протести в Білорусії 2020 р.	Кольорові / ненасильницькі революції та рухи, зорієнтовані на ініціювання демократичних перетворень

2005–2014 рр.	Російсько-українська газова війна 2005–2006 рр. Російсько-українська газова війна 2008–2009 рр. Російсько-українська газова війна 2013–2014 рр.	Використання енергетичного ресурсу як універсального засобу геополітичного тиску, згодом як одного з ключових чинників гібридної війни
Від 2007 р.	Символічна промова В. Путіна на конференції з міжнародної безпеки в Мюнхені 10 лютого 2007 р.	Проголошення жорсткого курсу Москви на конфронтацію із Заходом й утвердження багатополюсного світу
Від 2008 р.	Блокування плану дій щодо набуття членства Україною та Грузією на Бухарестському саміті НАТО у квітні 2008 р.	Західна політика умиротворення Росії як агресора
2008–2014 рр. — період, в який російська експансія сягнула нового рівня	Придністровська війна 1992 р. Війна в Абхазії 1992–1993 рр. Перша російсько-чеченська війна 1994–1996 рр. Дагестанська війна 1999 р. Друга російсько-чеченська війна 1999–2009 рр. Війна з Грузією 2008 р. Гібридна фаза російсько-української війни 2014–2022 рр.	Війни Росії на пострадянському просторі як акти експансії

Коли взяти до уваги війни Росії на пострадянському просторі, що невинно тривають із 1992 р., то мимоволі постає питання про ілюзорність т.зв. «демократичного періоду» в новітній російській історії. До того ж будь-яка концептуальна пропозиція на полі національної минувшини потребуватиме полісинхронічного зіставлення з іншими подіями, процесами, зрушеннями, явищами європейської та світової історії.

На роль ще одного ймовірного орієнтиру для переосмислення горизонту концептуалізацій сучасності претендують новітні візії щодо переформатування моделі нинішньої глобалізації як вільного доступу до ідей, технологій, фінансів, ресурсів, товарів тощо. Йдеться про *горизонтальну чи відкриту глобалізацію, котру розглядали як відносно безбар'єрне поширення технологій, ідей, товарів, фінансових, енергетичних ресурсів між різними регіонами чи країнами більш-менш розвинутими для такого обміну*. Вважалося, що саме горизонтальний тип глобалізації сприяє конкуренції, інноваціям, інвестиціям й зростаючій ефективності на світовому ринку.

Звісно, торгівельні й економічні змагання у світі, зокрема США і Китаю, Європи та Китаю, США, Європи й Глобального Півдня (країн Азії, Африки,

Латинської Америки, Карибського басейну) якоюсь мірою обмежували горизонтальну модель. Однак саме *повномасштабна війна Росії проти України* *максимально загострила проблеми та суперечності горизонтальної глобалізації*. Адже її перевагами часто-густо користувалися не тільки ліберальні демократії, а й країни з авторитарними, диктаторськими й комуністичними режимами.

Російське вторгнення 2022 р. спричинило кризу відкритої і доступної глобалізації світу. Нині чимало інтелектуалів, експертів, аналітиків наголошують, що подальша глобалізація вже не зможе розгортатися за відкритими чи горизонтальними моделями доступу до технологій, інформації, ринків, фінансів, сировинних та інших ресурсів тощо. Натомість вони обстоюють тезу про *початок нової епохи вертикальної глобалізації, котра хоч-не-хоч враховуватиме цивілізаційні й політичні лінії поділу*. У певному розумінні шириться думка, що часи вибору прибутку над політикою нібито добігли свого кінця. Тож міжнародним кампаніям відтепер доведеться волею-неволею обирати певну сторону, тобто якусь модель вертикальної глобалізації.

Останню розглядають як інтеграції різних етапів виробництва або виробничих ланцюгів між кількома країнами. Вертикальна глобалізація передбачає координацію таких видів діяльності як дослідження та розробки, проектування, виробництво і маркетинг задля оптимізації виробничої й комерційної ефективності, а також суттєвого зниження витрат. Гадають, що *вертикальна глобалізація призводить до зростання спеціалізації, економії на масштабах виробництва й доступу до нових ринків*. Однак згорання моделі горизонтальної глобалізації може призвести до великої втрати робочих місць у ряді країн, а також створити чималі соціальні й економічні проблеми у певних регіонах із домінуючою чи профільною спеціалізацією.

Таб. 12. Горизонтальна та вертикальна глобалізація

Тип глобалізації	Сфера глобалізації	Лімітація
Горизонтальна глобалізація	Всі країни чи регіони з достатнім рівнем економічного розвою	Переважно відкрите чи відносно безбар'єрне просторове поширення
Вертикальна глобалізація	Спеціалізована за виробничими ланцюгами, циклами, фазами й іншими схемами розподілу, але може бути локалізована й за політичними й іншими засадами	Здебільшого лімітована технологічною, логістичною та споживацькою, ринковою доцільністю, проте може бути обмежена політичними чинниками, як-от санкціями

Чи зможе зміна типів або моделей глобалізації в нинішньому світі стати одним із маркерів концептуалізації нашої сучасності? Вважають, що модель відкритої чи горизонтальної глобалізації таки зазнає певних змін. Та сподіватися на однозначно ствердну чи негативну відповідь не варто.

Наприклад, може постати модель сірої чи якоїсь іншої глобалізації, котра гнучко оминатиме заборони, санкції, обмеження. Адже навіть 2023 р. Росія як

держава-агресор, яка перебуває під численними санкціями, завдяки посередницьким, нелегальним та іншим схемам успішно отримувала високотехнологічні компоненти для виробництва озброєнь. Про це свідчать дослідження захоплених зразків російської техніки або її вцілілих уламків, в яких знаходять комплектуючі елементи численних іноземних компаній із низки країн світу, у т.ч. партнерів-союзників України.

Повномасштабна війна Росії проти України причинилася до консолідації «Заходу як цілості» стосовно найбільших глобальних питань. Однак доречно наголосити, що ця консолідація відбувається в розділеному пост-західному світі, де багато країн грають у геополітику й геоeкономіку на власних умовах. Так чи інакше, проте російське вторгнення 2022 р. уже згенерувало низку засадничих рефлексій, які обіцяють докорінну зміну горизонту концептуалізацій сучасної історії.

Врешті, не варто забувати про різні чи навіть контраверсійні формати, масштаби, логіку розгортання й репрезентації відмінних концептуальних пропозицій. Вочевидь, вони побутуватимуть і на теренах концептуалізації як нашої сьогочасності, так і російсько-української війни.

Приміром, відомі концептуальні пропозиції британського історика Еріка Гобсбаума та італійсько-американського соціолога й економіста Джованні Аррігі продукують відмінні образи ХХ ст. — «короткого віку екстремізму» чи «епохи крайнощів» і водночас «довгого» сторіччя.

У концептуалізації Е. Гобсбаума домінуючими є політичні, соціальні й культурні трансформації. Вони й причинилися до вищезгаданого метафоричного означення як своерідної опозиції щодо іншої авторської конструкції — «довгого ХІХ ст.» (від кінця ХVІІІ ст. до Першої світової війни). Натомість Дж. Аррігі розглядав у єдиній конструкції Довгу депресію 1873–1896 рр., Тридцятирічну кризу (1914–1945 рр.) й світову економічну кризу 1970-х рр.

Проте такі розбіжні концептуалізації циркулюють не лише щодо часової локалізації ХХ ст. Скажімо, ХVІІІ ст. в європейській історії так само конструюється по-різному. Зокрема, його подають як «довге» ХVІІІ століття від Славної революції в Англії (1688 р.) до завершення доби наполеонівських воєн (1815 р.). Одночасно ХVІІІ ст. в іншому концептуальному масштабі репрезентують як «коротке» сторіччя — від кінця епохи французького «короля-сонця» Людовіка ХІV (1715 р.) до революції у Франції (1789 р.).

Насамкінець відзначимо, що представлення місця та ролі сучасної російсько-української війни у певній конфігурації сучасності залежатиме від дуже багатьох чинників, передумов, обставин, ідей, думок, рефлексій тощо.

Наприклад, потенційно зростає можливість ще більш жажливої соціокультурної катастрофи — нової світової війни, хоч нині такий поворот видається вкрай малоймовірним. Ліберально-демократичні країни мінімізують ці ризики, зокрема за рахунок численних обмежень і передумов своєї підтримки, себто де-факто коштом України та її зростаючих втрат. Але в якийсь момент до звичних алгоритмів напруженого геополітичного протиборства можуть

блискавично вдертися непередбачувані обставини й чинники. Відтак запізнілі рішення державних очільників можуть не встигнути зреагувати на алогічний, абсурдний перебіг подій.

Інший фактор є більш банальним і пов'язаний із ефектом узвичаєння воєнної реальності. Це поступово, проте дедалі сильніше й виразніше простежується в інформаційній палітрі сучасного світу. Тривалість війни доволі відчутно притуплює її медійну й інформаційну гостроту. Тому за певних передумов ситуативні інтереси та мотиви новітньої версії Realpolitik щодо Росії можуть перемогти нинішні міркування й аргументи стосовно підтримки України у західному політикумі.

Отож сьогочасна російсько-українська війна є незавершеним і довготривалим процесом із багатьма ризиками. З висоти сучасності наслідки і перебіг війни неможливо передбачити з більш-менш прийнятним ступенем вірогідності. Проте суспільна думка буде повсякчас прагнути зазирнути за обрії воєнного сьогодення.

Контрольні питання до блоку III

- 1) Чому пострадянська доба вважалася часом тріумфу ліберальної та демократичної ідеї?
- 2) У чому полягають відмінності між Першою та Другою холодними війнами?
- 3) Чому концепція «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона видавалася привабливою протягом 2000-х рр.?
- 4) Яку роль відіграли «гібридні» часи у «пролонгації» образу тривання пострадянської доби?
- 5) Чому повномасштабне вторгнення Росії до України 24 лютого 2022 р. згенерувало розуміння того, що почалася новітня доба історії?
- 6) Чим відрізняється вертикальна глобалізація від горизонтальної глобалізації?
- 7) Чому можливі різні версії перехідних / транзитних періодів від пострадянської епохи до сучасної доби?

Література та е-тексти до блоку III

Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / З англ. пер. О. Фешовець. Львів; Ів.-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.

Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку. 1914–1991 / З англ. пер. О. Мокровольський. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 544 с.

Головко В., Якубова Л. Україна і виклики посттоталітарного транзиту (1990–2019) / Відп. ред. В. Смолій. К.: Академперіодика, 2021. 592 с.

Arrighi G. The long twentieth century: money, power, and the origins of our times. London; New York: Verso, 1994. XIV, 400 p.

Fukuyama F. The end of history and the last man. New York, Toronto: The Free Press. A Division of Macmillan, Inc., 1992. XXIII, 418 p.

Lucas E. The new cold war: the future of Russia and the threat to the West. New York: Palgrave Macmillan, 2008. VIII, 260 p.

The Russian-Ukrainian war (1914–2022): historical, political, cultural-educational, religions, economic, and legal aspects. Scientific monograph. Riga: Baltija Publishing, 2022. XIV, 1421 p.

Wilson A. Ukraine Crisis. What it means for the West. New Haven; London: Yale university press, 2014. IX, 236 p.

Глуценко О. Поразка України стане початком кінця «золотої доби» Заходу — прем'єр Польщі [Матеуш Моравецький]. *Українська правда*. (14 квітня 2023). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/04/14/7397814>

Головчак Х. Перемога України у війні означатиме Третю світову, перемога РФ — катастрофу — Ле Пен. *TSN.UA*. (14 квітня 2023). URL: <https://tsn.ua/ato/peremoga-ukrayini-u-viyni-oznachatime-tretyu-svitovu-peremoga-rf-katastrofu-le-pen-2307403.html>

Сергеева І. Нація трьохсотих. З війни із почуттям провини. *Українська правда*. (1 січня 2023). URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/01/1/7382944>

Середін А. Війна в Україні як війна п'ятого покоління: Чому ця війна не переросте у Третю світову. *Політична теологія*. [Без дати публікації]. URL: <https://politico.online/materialy/vijna-v-ukrayini-yak-vijna-pyatogo-pokolinnya-chomu-chyua-vijna-ne-pereroste-u-tretyu-svitovu>

Ситник О. Багатьох треба навчати жити спочатку: психотерапевтка про те, як війна змінила українців. *Українська правда*. (25 лютого 2023). URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/25/253063>

Україністи вийшли з профспілки університетів Британії через скандальну резолюцію про війну. *Європейська правда*. (31 травня 2023). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/31/7162796>

Bell D.A. Does Putin's War Mark a New Period in History? *Foreign Policy*. (1 July 2022). URL: <https://foreignpolicy.com/2022/07/01/world-history-new-era-russia-ukraine-war-covid-19>

Bell S. Ukraine has set the stage for a new era of war — and AI could supercharge it. *SkyNews*. (7 May 2023). URL: https://news.sky.com/story/amp/dawn-of-the-drone-wars-how-ukraine-conflict-has-set-stage-for-new-military-capabilities-12874999#amp_tf=Джерело%3A%20%251%24s&aoh=16859453044600&referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com

Biden Calls Putin's Invasion of Ukraine a 'Test for the Ages'. *Bloomberg*. (8 February 2023). URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-02-08/biden-calls-putin-s-invasion-of-ukraine-a-test-for-the-ages>

Bradley S. Ukraine and a post-Western world: are we entering a new era in global politics? *The Week*. (22 February 2023). URL: https://www.theweek.co.uk/news/politics/959789/ukraine-and-a-post-western-world-are-we-entering-a-new-era-in-global-politics?amp=#amp_tf=Джерело%3A%20%251%24s&aoh=16859453044600&referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com

How to Avoid a Great-Power War. A Conversation with General Mark Milley. *Foreign affairs*. (2 May 2023). URL: <https://www.foreignaffairs.com/podcasts/how-to-avoid-great-power-war-mark-milley>

Huphes G. Is the war in Ukraine a proxy conflict? *King's College London*. (12 October 2022). URL: <https://www.kcl.ac.uk/is-the-war-in-ukraine-a-proxy-conflict>

Monaghan A. A 'New Cold War' Abusing History, Misunderstanding Russia. London: Chatham House, 2015. 15 p. URL: <https://www.chathamhouse.org/2015/05/new-cold-war-abusing-history-misunderstanding-russia>

Post-War Challenges: Historian Yaroslav Hrytsak Ponders Over Ukraine Future. *Kyiv Post*. (15 October 2022). URL: <https://www.kyivpost.com/post/671>

Prakash A. Ukraine war accelerates new era of vertical globalization. *Nikkei Asia*. (25 April 2022). URL: <https://asia.nikkei.com/Opinion/Ukraine-war-accelerates-new-era-of-vertical-globalization>

The Russian attack on Ukraine marks a new era for Europe, MEPs say. *News European Parliament*. (1 March 2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220227IPR24204/the-russian-attack-on-ukraine-marks-a-new-era-for-europe-meps-say>

The Times: Україна може перемогти у війні, але програти мир. *Zn.Ua. Дзеркало тижня*. (19 червня 2023). URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/the-times-ukrajina-mozhe-peremohti-u-vijni-ale-prohrati-mir.html>

Tisdall S. «The new cold war: are we going back to the bad old days?». *The Guardian*. (19 November 2014). URL: <https://www.theguardian.com/world/2014/nov/19/new-cold-war-back-to-bad-old-days-russia-west-putin-ukraine>

Методичні матеріали
для семінару-практикуму у вищій школі

ЯСЬ Олексій Васильович

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА.
ВОЄННА СУЧАСНІСТЬ
У КООРДИНАТАХ ІСТОРИЧНОЇ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ**

Комп'ютерна верстка — *Світлана Блащук*

Ознайомитися з новинами й іншими виданнями можна
на сайті та facebook-сторінці
Інституту історії України Національної академії наук України:
<http://history.org.ua>
<https://www.facebook.com/history.org.ua>

Підписано до друку 25.08.2023 р. Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 2,5. Обл.-вид. арк. 2,9.
Наклад 300 прим. Зам. 11.2023 р.

Поліграфічна д-ця Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.

Ясь О.

Російсько-українська війна. Военна сучасність у координатах історичної темпоральності. Методичні матеріали для семінару-практикуму у вищій школі / За ред. В. Смоля. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2023. 46 с.

Обстоюється думка, що війна посідала особливе місце в історієписанні від античних часів до сучасності, позаяк відображала масштабні трансформації воюючих суспільств. Висвітлюються стратегії та концепції репрезентації війни у класичній і неklasичній історіографії. Розглядаються історіографічні конструкти «столітніх воєн» — Першої та Другої, традиційні і нетрадиційні локалізації світових воєн й ін. Відзначається, що концепти обох «вітчизняних воєн» Російської імперії та Радянського Союзу продукували подібні сенси, пов'язані з апологією імперської сили, слави та перемоги. Простежуються провідні смисли сучасної російсько-української війни, як-от: неоімперіалізм, антиглобалізм, реваншизм, асиметричність, колоніалізм, феномен «запізнілої» чи «відкладеної» війни, перехід Росії до моделі «довготривалої війни» на виснаження й ін. Аналізуються впливи сьогочасної війни на історичну концептуалізацію.

Матеріали є взаємодоповнюючими й узагальнюючими текстами до лекції «*На зламах історичного часу, або Темпоральні образи сучасної російсько-української війни*». Матеріали складаються із трьох послідовних текстових блоків. Кожен блок містить основний текст, структуровані таблиці, контрольні питання та вибрану бібліографію. Матеріали можуть використовуватися як вибірково, так і цілісно для систематичного опрацювання відповідних проблем на практичних і семінарських заняттях.

Для науковців, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами інтелектуальної та воєнної історії.

УДК 355(470+477) «2014/2023»